

BIHANG

TILL

Kongl. Sundhets-Collegii underdåniga berättelse om medicinalverket i riket 1851

INNEHÅLLANDE

***Inledning till och Återblick öfver 3:dje afdelningen
Om allmänna hälsotillståndet i riket.***

AF

FR. TH. BERG.

(Tryckt på Kongl. Sundhets-Collegii bekostnad.)

STOCKHOLM, 1853.

P. A. NORSTEDT & SÖNER,

Kongl. Boktryckare.

INLEDNING

TILL

Sundhets-collegii underdåniga berättelse om medicinalverket i riket. – Stockholm : P.A. Norstedt & söner, 1853-1862.

Täckningsår: Årg. 1(1851)-10(1860).

I serien ingår två bihang:

1851 bihang: Inledning till och återblick öfver 3:dje afdelningen

Om allmänna hälsotillståndet i riket af Fr. Th. Berg

1853 bihang: Sundhets-Collegii underdåniga berättelse om
Kolerafarsoten i Sverge år 1853 efter uppdrag af Collegium
utarbetad av dess ledamot D:r A. Timoleon Wistrand

Efterföljare:

Bidrag till Sveriges officiella statistik. K, Hälso- och sjukvården. 1,
Sundhetskollegii underdåniga berättelse för år ... – Stockholm : P.A. Norstedt
& söner, 1864-1912.

Täckningsår: 1861-1910 = Ny följd 1-50

Sundhets-collegii underdåniga berättelse om medicinalverket i riket 1851-1860 digitaliserad
av Statistiska centralbyrån (SCB) med stöd från Riksbankens Jubileumsfond, 2009

urn:nbn:se:scb-b0-k0-51011

BIHANG

TILL

Kongl. Sundhets-Collegii underdåniga berättelse om medicinalverket i riket 1851

INNEHÅLLANDE

***Inledning till och Återblick öfver 3:dje afdelningen
Om allmänna hälsotillståndet i riket.***

AF

FR. TH. BERG.

(Tryckt på Kongl. Sundhets-Collegii bekostnad.)

STOCKHOLM, 1853.

P. A. NORSTEDT & SÖNER,

Kongl. Boktryckare.

INNEHÅLL

	Sid.
Utdrag af Protocollet hållet hos Kongl. Maj:ts Sundhets-Collegium följande dagar år 1853	
Den 24 oktober	
Den 27 Oktober	
Den 3 November	
 Inledning.....	 1.
Kort historik om Svenska Provincial-läkare-institutionen.....	2.
Återblick.....	8.
Öfversigt öfver årliga dödligheten i Sverge.....	36.
Öfversigt öfver Svenska beväringmönstringarnes resultat.....	38.

Utdrag af Protocollet hållet hos Kongl. Maj:ts Sundhets-Collegium följande dagar år 1853.

Den 24 Oktober.

S. D. För att såsom Bihang, under titel: »Inledning till och återblick öfver Tredje Afdelningen om allmänna hälsotillståndet i Riket,» åtfölja Kongl. Collegii underdåniga Embetsberättelse för år 1851, blef af Herr Medicinal-Rådet BERG, uti ett nu afgifvet och uppläst skriftligt yttrande, som skulle detta Protocoll biläggas, till tryckning anmäld, en af bemälde Herr Medicinal-Råd utarbetad, öfversigt öfver de uppgifter, som till Kongl. Collegium blifvit meddelade angående Sveriges beskaffenhet med hänseende till hälsotillståndet; — och skulle, för närmare kännedom, bland Kongl. Collegii Herrar Ledamöter cirkulera berörde skriftliga framställning, så lydande:

»Vid utarbetandet af den del af Kongl. Sundhets-Collegii underdåniga årsberättelse för 1851, som omfattar öfversigt af allmänna hälsotillståndet i riket, syntes mig nödigt, att, då i denna första årsberättelse en utförligare redogörelse skulle lemnas öfver infordrade uppgifter rörande landets medicinska topografie och endemiska sjukdomar, denna redogörelse föregicks af en korrekt historik om Svenska Provincial-Läkare-institutionen, hvilken historik äfven af mig, jemte öfriga redogörelsen aflemnades, men af Collegium ansågs för vidlyftig att i sammanhang med Collegii underdåniga berättelse upptagas och från trycket utgifvas, hvaremot Collegium förklarar sig vilja på annan väg åt allmänheten meddela denna historik.»

»Den sålunda af Collegium stadgade nödvändigheten att, så vidt görligt var, inskränka den underdåniga berättelsens omfång, ålade mig att icke ens ifrågasätta upptagandet deruti af någon återblick öfver den medico-topografiska afdelningen, oagtadt en sådan af flera skäl syntes mig för berättelsens ändamål påkallad. Dels för att rättfärdiga nämnde afdelnings offentliggörande, oagtadt dess stora brister i många hänseenden, dels ock för att hålla frågan om vår medicinska topografie öppen för de ytterligare forskningar och åtgärder, som kunna och böra leda till ett sådant resultat, som vetenskapen och administrationen kräfvat, har jag nu utarbetat och får härmed till Kongl. Collegium aflemba, under titeln »återblick,» en öfversigt af det för hela landet eller större delar deraf vigtigaste innehållet af Herrar Läkares i utdrag meddelade uppgifter rörande Sveriges beskaffenhet med hänsigt till hälsotillståndet. I denna återblick har jag derjemte, dels till stadfästelse eller vederläggning genom

bättre sakkännedom och ytterligare erfarenhet framställt åtskilliga egna åsigter, hufvudsakligen i det syfte, att derigenom främja ett snarare uppdragande af sanna förhållandet, dels ock, med föranledande af ämnets beskaffenhet, underställt Kongl. Collegium förslag om åtgärder antingen för bättre upplysningars erhållande eller såsom viktiga ansedda förbättringars införande.

»Då jag för min del vågar tro, att det kunde i någon mån blifva gagnande för det allmänna, derest icke blott, såsom Collegium redan beslutat, historiken om Svenska Provincial-Läkare-institutionen, utan ock den nu aflemnade s. k. »återblicken» till trycket befordrades och utdelades såsom ett bihang till Collegii underdåniga berättelse för 1851, så får jag till Kongl. Collegium värdsamt hemställa, att 750 exemplar af ifrågavarande »Inledning» och »Återblick» måtte få på bekostnad af de medel, som Kongl. Collegium disponerar, till trycket befordras.»

Den 27 Oktober.

S. D. biföll Kongl. Collegium den föreslagna tryckningen till ett antal af 750 exemplar och dessa exemplars utdelning såsom bihang till Kongl. Collegii årsberättelse för 1851, och

Den 3 November.

S. D. fann Kongl. Collegium »för godt, att i afseende å den i nämnde »Återblick» gjorda framställning om behovet att utarbета och delgifva vederbörande Läkare en fullständig plan för landets medicinska topografi, att tjena till efterrättelse för ytterligare iakttagelser och meddelanden till Kongl. Collegium, att åt Herrar Medicinal-Råder m. m. BERG och WISTRAND uppdraga utarbetandet af en sådan plan, hvilket uppdrag bemålde Herrar Medicinal-Råder förklarade sig, i mån af hvad öfrige trägne embetsgöromål tillåta, vilja söka fullgöra. Beträffande öfrige framställningar om behovet att rörande åtskillige, såsom endemiske uppgifne, sjukdomar erhålla fullständigare upplysning, ansåg Kongl. Collegium detta ändamål bäst vinnas derigenom, att, liktidigt med utdelningen af det tryckta bihanget, vederbörande Läkare uppmanades att, med fastad uppmärksamhet på dess innehåll, uti ifrågavarande hänseenden söka bereda största möjliga fullständighet af iakttagelserne.»

Inledning.

Det viktiga ändamål, som är afsedt med utarbetandet och offentliggörandet af de gen. Kgl. Maj:ts Nåd. bref d. 3 Mars 1852 anbefallda underdån. årsberättelserna från Sundhets-Collegium synes mig oundgängligen kräfva att, med hänsigt till redogörelsen för den civila hälso- och sjukvården, hvilken enl. mom. 3 och 4 i det Kgl. brefvet skall »hufvudsakligen omfatta öfversigt af allmänna hälsotillståndet i riket under nästförflutna år, samt allmän hälso- och sjukvård,» den *första* berättelsen företrädesvis egnar uppmärksamhet åt hvad som rör den befintliga *personalen* af läkare och de *lokalförhållanden*, under hvilka dessa verkat, eller landets *medicinska topografi*, samt de sjukdomar, som kunna anses *endemiska* eller *stationära*, helst utan kännedom af hvad hit hörer omdömet om den allmänna hälso- och sjukvården i landet i flere fall lätt kan missledas. Jag har alltså utarbetat och får härmed vördsam samt öfverlemnade såsom inledning till årsberättelsen för den civila sjukvården en kort allmän *historik* om Svenska Provincial-Läkare-institutionen och har sedermera för hvarje län serskildt i korthet redogjort för den personal, genom hvilken dess allmänna hälso- och sjukvård under tidernas lopp varit besörjd, samt slutligen upptagit nuvarande Provincial- och Distrikt-Läkares antal, stationer och distrikter. De till medicinska *topografien* hörande uppgifter, hvilka genom Sundhets-Collegii Circular d. 5 Juni 1851, såsom serskild inledning till vederbörande läkares årsberättelse för nämde år, blifvit begärde, hafva för hvarje distrikt och hvarje stad, hvarifrån berättelser ingått, till största delen i ordagrann utdrag meddelats och i sammanhang dermed har synts lämpligast att äfven omtala de s. k. *endemiska* sjukdomarne. Då bland de många begrepp, som fästats vid benämningen »*endemiska* sjukdomar» det öfvervägande antalet inkomne rapporter synes hafva uppfattat epithetet »*endemiska*» såsom likbetydande med *stationära*, *serdeles* *kroniska*, sjukdomar, för hvilkas rätta bedömande iakttagelserna erbjuda desto större intresse ju längre tidsrymd de omfatta, så har jag trott mig såsom bidrag och ledning till dessa sjukdomars studium böra, närmast efter hvad samtidens läkare om dem nu uppgifvit, äfven i minnet återkalla de hithörande meddelanden, som, så vidt jag haft tillfälle att efterforska, finnas spridda dels i läkares äldre embetsberättelser dels i landskapsbeskrifningar hufvudsakligen från sednare hälften af förra århundradet. Likaledes hafva, för att komplettera beskrifningen öfver närvarande förhållanden, alla Provincial-Läkarnes för sistförflutna decennium inkomna årsberättelser blifvit rådfrågade och der så nödigt funnits till utdrag begagnade.

Kort historik om Svenska Provincial-läkare-institutionen.

De talrika krig, i hvilka Sverige i äldre tider var inveckladt, påkallade tidigt organisation af den militära sjukvården, hvadan ock dertill behöflig personal finnes tidigt af allmänna medel lönad. Flere städer samt några grufvor och hälsobrunnar synas äfven redan i aflägsna tider hafva försett sig med Fältskärer eller Medici, bland hvilka en del varit lönade af kronan. För *landsorternas ständiga* behof af hälso- och sjukvård dröjde deremot länge ett verksamt deltagande från Statens sida, äfven sedan en allmännare spridd upplysning på detta behof rigtat uppmärksamhet.

Kongl. Resolutionen d. 16 Maj 1663 och Kongl. Privilegierna d. 4 Augusti 1680 för Collegium medicorum i Stockholm ålägga detta Collegium att vid farsot och pest vara betänkt att förordna läkare till biträde åt de sjuka och Kongl. Privilegierna af d. 30 October 1688 för Colleg. Medicum, hvilka först omtala »Provincial-medici», stadga dessutom dessas legitimation inför och vetenskapliga communication med Collegium, äfvensom taxa för läkares tjensteförrättningar. Emedlertid synes på denna tid hafva fästats vid benämningen Prov.-medicus vida mera begreppet af en titel, än af en tjenst på stat och denna titel finnes efterhand mer och mer utdelad åt och endast mot arfvodet för förrättningar begärligt emottagen af läkare, som dels innehade annan tjenst, dels icke.

Intill 1600-talets slut upptaga ordinarie riksstaterna såsom med lön af kronan försedde endast:

från och med 1681 »en Medicus» à 250 D. S. M. å General-Gouvernements-staten för Skåne, 1730 höjd till 300 D.;
från och med 1683 »en Landt-Medicus» à 27 D. S. M. för Wester-Norrland; och
från och med 1693 en »Prov.-Medicus» à 500 D. S. M.; (1732 nedsatt till 300,)-för Jönköpings län.

Härtill kommo sedan intill och med 1773:

å 1700 års riksstat: »en Medicus» à 300 D. S. M. för Gottland, samt ett arfvode åt en Lector Gymnasii i Wexiö à 100 D., 1716 uppfördt å ordin. stat, hvilket dock på 1750-talet indrogs, då en Prov.-Medici tjenst uppfördes å stat till 300 D., men 1765 åter på sätt som förr förenades med Lectorat;
å 1705 års riksstat en »Prov.-Medicus» à 112 D. 16 öre, samt ett »Stipend. cathedrale» vid Skara Gymnasium, för Skaraborgs län, 1730 uppförd till 300 D.; samt
å 1709 års riksstat en »Prov.-Medicus» à 500 D. för Östergöthland, 1730 nedsatt till 300 D.

så att år 1773 å ordinarie riksstat funnos uppförde endast 7 Prov.-Medici eller deras vederlikar, under det riksstaterna från 1720 intill sistnämde år, såsom af *städernas medel* lönade, dessutom omtala, efter hand tillkomna, 6 Provincial-Medici.

Den år 1737 tillförordnade Kongl. Sundhets-Commissionen fann snart ett af sina angelägnare åligganden vara att främja ökandet af och vilkoren för Prov.-Medici, men framställningen till 1738 års riksdag, att hvar provins i riket, som ej hade sin Medicus, skulle med sådan förses, föranledde blott Rikets Ständer att, i saknad af medel, anmärka bristen på allmän instruction för Prov.-Medici, med anledning hvaraf d. 12 April 1744 utfärdades »Kongl. Maj:ts Nåd. Instruction för de Provincial-Doctorer, som af Kongl. Maj: och kronan eller på Städernas stater njuta någon viss och ständig lön», bland annat innehållande att Prov.-Doctorn skulle bo i residensstaden och vara läkare vid i städerna befintlige Hospital, på resor till sjuka å landet tillbringa endast möjligast korta tid, gratis sköta fattige och tillhandagå i quæstiones medico-legales, en gång om året visitera apotheken och 2 à 3 gånger besöka de städer, som till lönen contribuera äfven utan kallelse för sjukdom m. m. hvarjemte en taxa för förrättningar fastställdes, bestämmande bland annat för resor att besöka sjuka »fri resa och underhåll», $\frac{1}{4}$ D. S. M. för hvar mil och 1 D. S. M. för hvar dag — att förrätta medicolegal besigtning, fri skjuts och 1 D. S. M. om dagen.

Personalen, för hvilken denna Instruction skulle gälla var dock ej serdeles stor, då Archiater *Bäck* *) uppger de år 1746 i hela Sverige verkeligen befintlige Prov.-Medici till 9.

Så mycket mer befogade voro Sundhets-Commissionens och Collegii-Medici i serskilda skrivelser 1749 och 1750 samt i Riksdagsrelationen 1751 förnyade framställningar om Prov.-Medicorum anställande i alla län, jemte förslag om en Medicinæ och Historiæ naturalis Lection vid de större gymnasierna, förenad med Prov.-Medici tjenst, hvarjemte uppgåfvos bristande Prov.-Medici i Sverge för d. v. Stockholms, Upsala, Södermanlands, Elfsborgs, Calmare, Westerbottens, Hallands och Malmöhus län, samt Jemtland. Den hufvudsakliga åtgärd, som häraf föranleddes, synes hafva varit en Kongl. Maj:ts befallning år 1753 till Landshöfdingar och Häradshöfdingar att vid alla tillfällen främja sammanskott af länens innevånare till löner åt Prov.-Medici, hvilken befallning intill 1755 haft den påföljd, att i Hallands, Elfsborgs, Calmare, Westerbottens och Blekinge län årliga sammanskott beviljats, hvarmed en Prov.-Medicus i hvar af desse län blifvit anställd. Otillräckligheten af de befintlige Prov.-Medici för sjukvårdens behof och deras ringa löner af blott 300 D. S. M. föranledde Sundhets-Commissionen att i Riksdagsrelationen 1755, jemte vidhållande af nyttan af Medicinæ Lectioners inrättande vid Gymnasierna, föreslå ej blott ökad antal Prov.-Medici, utan ock lönens förhöjning till 600 D. S. M., rang lika med Landssekreterare, samt till biträde anställandet af Provincial-Fältskärer. Rikets Ständer hemställde med anledning häraf d. 1 October 1756 att hvarje län måtte förses med Prov.-Medici, de större med 2, aflönade med 300 D. och 100 D. till resepenningar, att de efter af Coll. Med. och ej som förr af Landshöfdingarne upprättadt förslag

*) Præsidiij tal i K. V. A. Om nyttan — — af ett Lazarett 1746.

borde af Kongl. Majt utnåmnas samt hafva företrädesrätt till Assessorsplats i Collegio. Af anvisade tillgångar kunde emedlertid blott anordnas lönefyllnad åt några af de minst aflönade Prov.-Medici och återstående 1,400 D. S. M. disponerades 1758 till arfvoden à 200 D. för Prov.-Medici i de län, der innevånarne genom sammanskott ville åtaga sig fyllnaden. Genom Kongl. bref d. 4 December 1761 reserverades Landshöfdingarne fortfarande rätt att till Prov.-Medici-tjensterna upprätta förslag. Då bristande medel m. m. i öfrigt hindrat genomförandet af hvad Rikets Ständer 1756 föreslagit, öfverlemnades samma förslag d. 21 Juni 1762 åter af Rikets Ständer till Kongl. Majts Nåd. afgörande, hvaremedlertid missnöje med de »frivilliga» sammanskotten föranledt allmogon i Westerbottens, Wester-Norrlands, Malmöhus, Christianstads, Gottlands och Hallands län att deröfver anföra underd. besvär. Sedan Rikets Ständer 1766 genom en bränvins-utminuterings-avgift dertill sökt bereda tillgångar, föreskref Riksdagsbeslutet d. 15 October s. å. ordinarie lön à 300 D. S. M. åt en Prov.-Medicus i hvar af dåvarande län, men 2 i de större neml. Westmanland och Dalarne, Nerike och Wermland, Westerbotten, Södermanland, samt Elfsborgs län, hvarjemte Rikets Ständer äfven »författat» en ny Instruction, hvilken af Kongl. Majt d. 18 November 1766 publicerades såsom »Kongl. Majts Nåd. Instruction, hvarefter de Prov.-Doctorer, som af kronan eller någon publik fond njuta någon viss och ständig lön hafva sig att rätta,» hvilken instruction fortfarande medgifver Landshöfdingarne att till tjensterna upprätta förslag och i öfrigt hufvudsakligen innehåller detsamma som förra instructionen, men för resor bestämmer skjuts efter 2 hästar och 1 D. S. M. dagtraktamente af allmänna medel. Dessutom föreskref nyssnämnda riksdagsbeslut att, så snart tillgångar dertill kunde beredas, en Provincial-Chirurg, lika aflönad med Prov.-Medicus, borde i hvarje af de större länen anställas. Den anvisade medicinalfondens otillräcklighet för alla de behof, som deraf skulle fyllas, satte dock hinder för verkställigheten, hvadan Ridderskapet och Adeln, Preste- och Borgare-Stånden vid 1770 års riksdag åtog sig en personlig avgift till Medicinalfonden.

Hvad förut till stor del stadnat vid önskingar och förslag genomfördes ändtelligt, sedan Rikets Ständer 1772 anvisat medel att i främsta rummet användas till löner åt erforderlige Prov.-Medici, genom Kongl. Majts Nåd. Stat för Provincial-Medici d. 21 Juli 1773, hvilken för hvarje Landshöfdingedöme i Sverge bestämmer, efter olika lokalförhållanden, 1 till 3 Prov.-Medici med vissa stationer och lön à 600 D. S. M., samt för hvarje Prov.-Medicus en medhjelpare à 200 D., eller in alles för Sverge 32 Prov.-läkare och lika många medhjelpare, dock med befallning till Coll. Med. att i den fastställda staten icke för det tillkommande tillstyrka någon tillökning eller ändring. Genom 1774 års Nåd. Instruction för Colleg. Medicum blef åt detsamma uppdraget att till Prov.-Medici-sysslor upprätta förslag och den nya Instruction, som d. 29 Juli s. å. af Kongl. Majt fastställdes för Prov.-Medici, stadgade bland annat dagtraktamente à 2 D. S. för tjänsteresor.

Befallningen, att någon tillökning af den nya Medicinalstaten ej finge ske, synes hafva blifvit i det närmaste efterlefd intill 1810, hvilket års riksstat, jemförd med

den för 1774, endast är ökad med 5 nya Prov.-Medici tjänster och lika antal medhjelpare, upptagne, de förra till lön af 100 R:dr Specie, de sednare till 33: 16 Spec. 1812 års riksstat upptager 38 Prov.-Medici à 200 Spec., men blott 8 medhjelpare-arfvoden, att efter Coll.-Medici förordnande användas »*pro tempore*» vid Prov.-läkares förfall eller farsoter. Kongl. bref af d. 20 Jan. 1813 tillägger Prov.-Medici lika rang med Regementsläkare, samt enahanda traktamente och skjuts vid embetsresor.

I 1816 års riksstat äro upptagne 40 Prov.-Med. tjänster deraf 39 à 435 R:dr 28 sk. (inclus. spanmål) och 1 à 200 R:dr.

1821 ökades riksstaten med 1 Prov.-läkaretjänst och lönerna varierade under åren 1817 t. o. m. 1823 efter olika markegång mellan 395 R:dr 24 sk. och 514 R:dr 17 sk. B:ko.

1824 års riksstat, som ej serskildt upptager det för 8 medhjelpare beräknade arfvodet innehåller deremot lön åt 47 Prov.-läkare à 395 R:dr 24 sk.

Följande årens riksstater intill och med 1829 upptaga 47 Prov.-läkare, hvilkas löner efter markegången växlat emellan 395 R:dr 24 sk. och 521 R:dr 7 sk.

Sedan Rikets Ständer, med anledning af ådagalagdt behof af flera Prov.-läkare, d. 17 October 1829, jemte yttrad önskan att ett förslag till Prov.-läkarevårdens ändamålsenliga reglering måtte till nästa riksdag varda framlagdt, t. v. anslagit 2,000 R:dr B:ko årligen till Kongl. Maj:ts disposition för afhjelpande af största bristen, bifölls af Kongl. Maj:t d. 23 Juni 1830 en interimreglering af 8 nya extra Prov.-läkaretjänster à 250 R:dr B:co, med hvilka enl. Kongl. brefvet d. 14 December 1833 Bataljonsläkaretjänster fingo förenas. Oaktadt någon plan till Prov.-läkarevårdens fullständiga reglering ännu ej blifvit utarbetad, pröfvad och fastställd, beviljade Rikets Ständer d. 18 Augusti 1834, på grund af styrkt ytterligare behof, ej blott fortfarande af de förut gjorda utan ock nya anslag till samma lönebelopp åt 7 extra Prov.-läkare, samt för 2 Provincial-läkare-distrikter i Wester- och Norrbottens län, till hvilka inga sökande sig anmält, löneförhöjning till 500 R:dr, hvadan alltså 1835 års riksstat upptager 47 ordin. Prov.-läkare à 423 R:dr 12 sk., 2 à 500 R:dr och 15 extra Prov.-läkare à 250, hvilket antal förblef oförändradt till och med 1840, under hvilken tid de lönebelopp, i hvilka spanmål ingått, växlat emellan 415 R:dr 26 sk. och 491 R:dr 41 sk. B:ko, ett förhållande, som för framtiden afhöjdes genom Rikets Ständers beslut sistnämnda år, att de löner, i hvilka spanmål ingå, hädanefter borde utföras endast i penningar till sitt nuvarande belopp med tillägg af en fixerad summa för spanmålen. Med anledning af ytterligare klagan öfver den befintliga Läkarepersonalens otillräcklighet beviljade Rikets Ständer 1840 åter anslag till 8 nya extra prov.-läkare à 250 R:dr, med vilkor enl. Kongl. br. d. 3 Februari 1841 att ifrågakvarande extra Prov.-läkare icke, utan menigheternas inom deras distrikt begifvande och Sundhets-Collegii hörande, med sin befattning finge förena någon annan, hvilket förhållande äfven borde iakttagas vid återbesättande af de extra Prov.-lä-

karebefattningar, till hvilka arfvoden förut blifvit beviljade. I sammanhang med detta anslags fördelning anbefalldes Kongl. Maj:t d. 2 Februari 1842 ånyo Dess Sundhets-Collegium att uppgöra underd. förslag till en fullt ändamålsenlig reglering af Prov.-läkarevården i riket, hvilket förslag, af Riksens Ständer gilladt och af Kongl. Maj:t stadfästadt d. 17 Februari och 23 Maj 1845, ligger till grund för 1845 års riksstat, som upptager 65 ordinarie Prov.-läkare, deraf 47 à 432: 24, 11 à 433: 16 och 7 à 500 R:dr, 16 extra Prov.-läkare à 250 och ett arfvode af 150 R:dr åt en Härads-läkare. Till följe af sedermera beviljade nya och ökade löner upptager 1852 års riksstat 66 ord. Prov.-läkare, deraf 47 à 432: 24., 11 à 433: 16., 7 à 500 (neml. i Neder-Calix distrikt af Norrbottens, Lycksele och Nysätra distrikter af Westerbottens, Torps distrikt af Wester-Norrlands, Jerfsö distrikt af Gefleborgs, Näs distrikt af St. Kopparbergs och Frycksdals distrikt af Wermlands län) 1 à 666: 32, (i Herjeådalén) samt 17 extra Prov.-läkare à 250 R:dr och lön åt en Härads-läkare (i Daga härad) à 150 R:dr, hvarförutan en Prov.-chirurg i Stockholms län enligt Kongl. br. d. 19 October 1814 m. fl. af Medic.-fonden åtnjuter årlig lön af 150 R:dr B:ko.

Genom Kongl. bref d. 17 October 1840 bifölls, under vilkor af full kompetens och de Prov.-läkaretjenst rörande författningarnes efterlefnad vid förrättningar, Riksens Ständers framställda begäran att, då den på Statens bekostnad ordnade läkarevården icke vore för behofvet tillfyllestgörande, läkare, som efter enskildte aftal anställas hos menigheter eller för bruk, fabriker eller andra sådana inrättningar å landet, vid hvilka en större arbetspersonal är upptagen, må i mån af befattningens vidsträckthet och vikt, åtnjuta befodringsrätt i likhet med i Statens tjenst varande läkare. Dels och hufvudsakligen i öfverensstämmelse med detta Kongl. bref, dels i kraft af några äldre Kongl. resolutioner, är tur och befodringsrätt i likhet med civile läkare i Statens tjenst medgifven åt 31 icke af Staten aflönade läkarebefattningar, bland hvilka dock 2:ne genom sednare inträffade anordningar kunna anses indragne. Åt en, ej heller af Staten aflönad, läkaretjenst vid Trollhätte canal och slussverk är serskild tur och befodringsrätt lika med Bataljonsläkare i Näder medgifven. Antalet af Stadsläkare- och Stadschirurgs-tjenster är för närvarande uppgifvet till 86, af hvilka dock flere innehafvas af dels Regements- och Bataljons- dels Provincial-läkare.

Ehuru ringa Statens bidrag till Prov.-läkares aflönande än voro intill 1773 och ehuru ringa dessa läkares antal äfven var intill denna tid, så uppfattades dock Prov.-läkare-institutionens ändamål under medlet af förra århundradet från en mera omfattande synpunkt än måhända någonsin sedan. Man afsåg nemligen ej blott, att genom dessa läkarebefattningar fylla behofven för den enskilda och allmänna hälso- och sjukvården i landet, utan Riksens Ständer uttalade 1756 den åsigt, att Prov.-Medici borde »i deras distrikter observera och beskrifva hvad som förefaller hörande till Naturalhistorien» och söka att så väl för medicinskt, som annat behof, tillgodogöra hvad naturen erböd, samt om allt hvad till deras yrke hörde föra diarier och

meddela fullständiga rapporter. *Linnéska* tidehvarfvets inflytelse på denna plan att öfver landet utbreda ett nät af naturforskare och att ställa medicinen på en allmän naturforsknings säkra grundval är omiskännelig. Samlandet och offentliggörandet af bidrag till en allmän medicinsk topografi och statistik öfver landet uppfattades i sammanhang härmed, under en ädel täflan med, ja måhända till en del i spetsen för utlandets tillgöranden i detta hänseende, som en vigtig angelägenhet, hvadan alla Landshöfdingar 1753 anbefalldes att till Kongl. Sundhets-Commissionen afgifva årsberättelser om hälsotillståndet, alla Prov.-Medici att derom flitigt correspondera med Coll. Med. och den för Coll. Med. 1763 utfärdade Nåd. Instruction ålade redan Colleg. att med begagnande af infordrande upplysningar från alla vederbörande och af Tabellverkets data, så vidt möjligt, söka utröna orsakerna till så väl endemiska, som vissa näringsfång åtföljande sjukdomar och deremot föreslå åtgärder.

Uppå anmodan af Colleg. Med. utgaf *P. J. Bergius*, med förord af Archiater *Bäck*, »Försök till de i Sverige gångbara sjukdomars utrönande» för hvarterdera af åren 1754, 1755 och 1756, såsom en början till en »historia epidemica Sueciæ *). Derefter publicerade Coll. Med. 1761, såsom bihang till riksdagsrelationen, »Provincial-doctorernes till Kongl. Coll. Med. inlemnade berättelser rörande deras ämbetsförrättningar i synnerhet sedan sista riksdag.» Till ledning för dessa berättelsers innehåll och upplysnings vinnande om serskildte angelägnare ämnen utfärdades ock tid efter annan från Colleg. flera circular, genom hvilka fullständighet främjades, och med tilltagande utförlighet i afseende på så väl skildringen af hälsotillståndet, som orternas naturbeskrifning i öfrigt, utgäfvos, jemte utdrag af Coll. Med. riksdagsrelation, 1765 »Berättelser till Kongl. Coll. Med. rörande Medicinalverkets tillstånd i riket» och 1769 »Berättelser till Rikets Höglofl. Ständer rörande Medicinalverkets tillstånd i riket — jemte samtelige Provincial-Medicorum till Coll. insände berättelser.»

Med upphörandet af dessa utförligare officiella berättelser upphörde äfven tillfället att till väckelse, täflan och kontroll meddela landets läkare hvarandras rön och iakttagelser annorlunda, än genom de mer eller mindre fullständiga *utdrag* af läkar-nes embetsrelationer, för hvilka plats kunde erhållas i *tid efter annan* utkommande häften af tidskriften *Läkaren* och *Naturforskaren*, 1781—1806.

Omisskänneligt förräder sig liktidigt härmed ett svalnande af den ifver, hvarmed man till en början omfattat planen att bereda en noggrann kännedom om landet i medicinskt hänseende, och det dröjde ej så länge innan bristen uppfattades af Svenska Läkare-Sällskapet, hvars år 1813 utgifna *Handlingars* första band börjar med ett af *Trafvenfelt* år 1811 väckt förslag om samlandet af bidrag till utgifvande af en medicinsk topografi öfver Sverge, med bifall till hvilket förslag Svenska Läkare-Sällskapet i ett circular uppmanat rikets samtelige läkare att hvar öfver sin ort till

*) *Bergii* inträdestal i K. V. Akad. 1758, »Om Stockholm för 200 år sedan» omfattar ock vida mer än titeln antyder bidrag till en medicinsk statistik för hela landet.

Sällskapet iofsända en topografi, upptagande bland annat provinsens storlek, folkmängd, luftbeskaffenhet, jordmån, mineralvatten, endemiska, epidemiska och sporadiska sjukdomar, naturalhistoria, inneyänarnes lefnadssätt m. m. äfvensom att *ärligen* inberätta om väderleks- och sjukdomsförhållandet. Af Kongl. Maj:ts Sundhets-Collegium, som med auleddning af den uppmärksamhet, hvilken Veneriska sjukdomen ådragit sig, emedlertid sökt och erhållit Nådigt tillstånd att genom tryck meddela rörande denna sjukdom ingående rapporter, utfärdades d. 14 Juni 1813 åter ett circular till läkarne i riket med åläggande att, utom årliga berättelser om hvad som rörde nyssnämnda och andra gängse sjukdomar m. m., »så fort sig göra låter författa och till Colleg. inkomma med en medicinsk topografisk beskrifning», hvar och en för sitt distrikt, till ledning för hvilken beskrifning ett schema äfven meddelades.

Kongl. Maj:ts förnyade Nåd. Instruction för Prov.-Medici d. 13 Juni 1822 ålägger äfven dessa tjenstemän »att taga noga kännedom om sitt distrikt till dess medicinskt-topografiska beskaffenhet, serskildta folklynne och lefnadssätt, allmogens boningshus, dess barns uppfostran, allmänt brukliga huseurer m. m.»

Dessa uppmaningar och föreskrifter hafva dock hvarken åt Kongl. Sundhets-Collegium eller Svenska Läkare-Sällskapet förskaffat några bidrag till Sverges medicinska topografi, hvilka till antal eller beskaffenhet kunna jämföras med dem, som äro förvarade från tiden före 1769, och det ringa som blifvit meddeladt har ej heller fått någon offentlighet.

Bland de talrika föremålen för Prov.-läkarnes ömtanka och embetsrapporter hafva nemligen endast några få (såsom t. ex. vaccinationen och beväringssmönstringarne) upptagits i serskildt anbefallde underdåniga årsberättelser, hvilka äfven ofta blifvit i tryck meddelade, under det rapporternas öfriga innehåll deremot endast i utdrag kunnat bekantgöras genom de på obestämda tider och ofta med flera års mellanrum utkomna Svenska Läkare-Sällskapets Handlingar — hvilket på sednare tider äfven uteblifvit, till en del derföre att olikformigheten i de ingångna årsrapporterna i flera fall hindrat deras bearbetning till gemensamma sammandrag för hela landet eller större delar deraf.

Sedan nu Sundhets-Collegium genom Circular af d. 5 Juni 1851 lemnat nödige föreskrifter för att vinna, så väl fullständighet i afseende på omfattningen, som likformighet i afseende på uppställningen af vederbör. läkares årsberättelser och Kongl. Maj: d. 3 Mars 1852 anbefallt Coll. att ärligen från trycket utgifva en underd. berättelse om alla medicinalverkets grenar, är genom denna publicitet, efter snart ett sekels förlöpp, åter öppnad den väg, som våra förfäder beträdde för att åt landet bereda en förbättrad hälsovårds-administration och det mål, som på denna väg vanns, är ett ojäfaktigt erfarenhetsbevis, att samma väg bör fullföljas och säkert skall leda till samtida och framtida gagn.

Återblick.

Uti Inledningen till den berättelse om allmänna hälsotillståndet i riket, hvilken mig, i egenskap af Referent för den Civila hälso- och sjukvården, ålegat att utarbета och till Kongl. Collegium aflemna, har uttalats åsigtan att kännedomen om den *personal af läkare*, som i vårt land är tillgänglig för den offentliga hälso- och sjukvården, om de *lokalförhållanden*, under hvilka denna personal verkat och verkar, samt om de *sjukdomar*, hvilka för hvarje landsort kunna anses *endemiska* eller *stationära*, är ett nödvändigt vilkor för ett välgrundadt omdöme om allmänna hälsotillståndet i vårt land och de för dess främjande behöflige åtgärder. För att bidraga till fyllandet af detta vilkor har uti nämnda Inledning lemnats en korrt allmän historik om den Svenska Provincial-Läkare-Institutionen, och har sedan för hvarje län serskildt uppgifvits antalet af dess läkaretjenster från äldsta tider till 1853 års början, tiden då tjensterna blifvit inrättade, samt den för dem utstakade verkningskretsen. Uti Collegii från trycket utgifna underdåniga berättelse om Medicinalverket i riket har Provincial-Läkare-Institutionens historia blifvit utesluten och blott upptagits den serskilda redogörelsen för hvarje läns fordna och nu i tjenst varande läkarepersonal. Frågan om den i offentlig civil tjenst anställda läkarepersonalen från äldsta intill närvarande tid är emedlertid nu så bearbetad, att, derest blott i följande årsberättelser göras de tillägg, som af inträffade förändringar kunna påkallas, erforderlig ledning för omdömet i detta hänseendet ej saknas.

Detta kan deremot icke sägas vara fallet med frågorna om våra *lokala förhållandens* inflytelse på allmänna hälsotillståndet och om de *sjukdomar*, som för hvarje landsort kunna antagas vara *egendomliga*. Hvad beträffar dessa frågor, eller vår *medicinska topografie* och våra *endemiska sjukdomar* *), så var att motse, att de, såsom inledning till vederbörande läkares årsberättelser för 1851, genom Sundhets-Collegii Circular den 5 Juni s. å. infortrade, hithörande uppgifter, redan i anseende till den

*) De, enligt hvad jag uti Inledningen redan anför, förut ofta väckt frågorna om landets medicinska topografie och gängse sjukdomar återupptogs vid Skandinaviska Naturforskare-Sällskapets möte i Juli 1842 medelst beslut om nedsättandet af en ständig Medicinsk Kommité för hvarje af de 3 Skandinaviska länderna med uppdrag att samla iagttagelser, så väl öfver förefallande epidemier, som ock öfver hvarje lands endemiska sjukdomar. Den Svenska Kommitén, bestående af Hrr Huss, M. Retzius och Berg, afgaf till följande mötet år 1844 en af de båda sistnämnda uppsatt berättelse om de under åren 1842 och 1843 förekomne *epidemiska* sjukdomarne. Efter åtagande vid mötet 1847 af Hr Huss att utreda Sveriges *endemiska* sjukdomar afgafs af honom vid mötet 1851 en redogörelse för dessa sjukdomar, hvilken, serskildt från trycket utgifven, innehåller det rikaste material vi i detta ämne hittills egt.

korta beredsetiden, måste blifva mindre fullständiga, än det vetenskapliga och administrativa ändamålet kräfver. Oberäknadt behovet af en längre tids iagttagelser förutsätter forskningen öfver lokalförhållandernas inflytelse på hälsotillståndet dessutom förarbetet af landets *allmänna* topografie med hänsigt till dettas så väl äldre, som närvarande beskaffenhet. Detta förberedande arbete, egnadt för och omfattadt af andra krafter än läkarecorpsens, är för vårt land till en del fulländadt, till en del fortgående och till en del ännu ogjordt. Men läkarecorpsen måste hafva fullständigt tillegnat sig de resultat, som af detta förarbete blifvit vunna, för att ega säker grundval för den på hälsoförhållanden tillämpade forskningen.

Denna forskning kan, äfven då den afser blott en stad, ett landskap, eller annan mindre del af ett land, dessutom ej med framgång bedrivas utan jemförelser med förhållandet i andra delar af landet. Så mycket mera är behöfligt, att, då man åsyftar hela landets medicinska topografie, sammanfattad af delvis lemnade skildringar från alla i tjänst varande läkare, dessa må ega tillfälle att genom jemförelse af hvarandras uppgifter stadga sitt omdöme, så väl om förenålen och sättet för de hithörande iagttagelserna, som ock om de förhållanden, hvilka för hela eller större delar af landet äro gemensamma och de, som för vissa delar äro egendomliga, äfvensom om orsakerna till och följderna af dylika egenheter. En sådan jemförelse, begränsad ej blott till det närvarande, utan utsträckt äfven till det förflutna, så långt säkra källor förefinnas, bör ock väsentligt bidraga att i uppgifterna och slutsatserna afskilja det *verkliga* från den enskilda *förslagsmeningen*, hvilken uti ämnen af beskaffenhet, som det ifrågavarande, så lätt kan inkräkta för mycket. Från denna synpunkt utgöra alltså, de nu i Collegii berättelse offentliggjorda, uppgifterna rörande medicinsk topografie och endemiska sjukdomar en nödvändig förberedelse och uppfylla äfven i denna egenskap redan ett viktigt ändamål. För att vinna det slutliga målet: att fylla alla de luckor, som nu, till följe af dels vacanta läkareplatser, dels bristande eller ofullständiga uppgifter, dels saknadt tillfälle till jemförelse mellan åsigter och iagttagelser, förefinnas, och genom begagnande af hela vår läkarepersonals samfäldta nit, skicklighet och arbetskraft, inom en för arbetets omfång lämplig tid, erhålla ett fullständigt material för vårt lands medicinska topografie torde, efter min åsigt, säkraste utvägen blifva den att, med begagnande af det intryck, som den nu offentliggjorda årsberättelsen åstadkommer, och med hänvisning eller beredd tillgång till de *allmänna* topografiska och statistiska hjelpemedel, som behöfva anlitas, utarbета och meddela Vederbörande någon mera detaljerad plan att tjena till ledning för vidare iagttagelser och uppgifter, hörande till ämnet, och fastställa en längre tiderymd af t. ex. 5 år, innom hvilken alla svaren och de ytterligare upplysningar, som af dem möjligen kunde påkallas, skulle vara till Collegium insända. Med uppdrag tillika gifvet åt någon lämpelig person att till ett helt bearbeta detta material skulle t. ex. år 1860 vårt lands medicinska topografie kunna mötes på ett tillfredsställande sätt fulländad. Beträffande bidrag till bedömandet af allmänna hälsotillståndet i vårt land under förflutna tider och af de förändringar, som detsamma med tidernas lopp kan

hafva undergått, har jag anledning förmoda, att många, ännu af de serskilda landskapsbeskrifningarne obegagnade, torde finnas uti Kyrko- samt Stifts- och Länsstyrelsearkiverna jemte flera dylika samlingar af äldre handlingar, hvadan jag alltså tror, att en uppmaning till begagnande af och ett beredt lättadt tillträde till sådana källor äfven borde blifva ett föremål för Collegii omtanka i sammanhang med den ofvan föreslagna planen för upplysningars insamlande. Otvifvelaktigt skulle ock viktiga upplysningar kunna vinnas, om Vederb. Provincialläkare sattes i tillfälle att genom serskilde embetsresor och undersökningar utreda sådana förhållanden, om hvilka de nu ej sällan blott tillfälligtvis eller ofullständigt kunna erhålla kännedom. Så synes t. ex. förhållandet med Elephantiasis, s. k. Radesyge och andra hudsjukdomar, icke kunna tillfredsställande blifva utredt utan medelst serskilde allmänna besigtningar.

Omdömet om ett helt folks hälsotillstånd och om de förhållanden i landets och lefnadssättets beskaffenhet, hvilka betinga dettas företräden eller brister, måste alltid, då det framträder med anspråk på giltighet inför den vetenskapliga granskningen, och på inflytelse å administrativa myndigheters förfoganden, hvilat på ett moget öfvervägande af säkra uppgifter och rön. Öfverdriften i framhållandet af företräden kan undantränga den enskilda och allmänna omtankans vaksamhet, öfverdriften i bristers framhållande kan förlama både enskild och allmän verksamhet och betänkligt sårå den lösliga nationalstolthet, som bör vara ömtålig om landets och folkets goda rykte i afseende på fysisk kraft. Oagtadt en nödig grannligheten alltså väl kunde bjuda, att ännu ej till några allmänna slutsatser begagna, det hittills samlade och ännu ofullständiga, medico-topografiska materialet, torde jag dock, efter att hafva såsom Referent bearbetat detsamma, vara både berättigad och förpligtad att framställa några betraktelser deröfver, då dessa framträda vida mera i ändamålet af vinkar om det, som behöfver belysas och bekräftas, än såsom redan vunna och bekräftade resultat, samt underställas den ytterligare pröfning, hvars nödvändighet jag ofvan påpekat.

Vårt lands *grund*, till största delen bestående af urberg, som för det mesta torftigt betäckas af det magrare jordlager, till hvilket de hårda och svårösta bergarternas afnötning och afsköljning kunnat bereda tillgång, lemnar i allmänhet, helst under inverkan af vårt hårdare klimat, föga tillfälle till det slags yppiga växtlighet, som genom efterföljande förruttnelseprodukter och osunda utdunstningar kan blifva källa till fortfarande och utbredd sjuklighet, under det likväl i allmänhet nog matjord finnes att underhålla den för atmosfärens renhet och djurverldens näring nödvändiga växtligheten. Vårt lands *ytbildning*, som till större delen karakteriseras af otaliga genomskärningar, springor eller sänkningar i berggrunden, hvilka korsa hvarandra i alla riktningar och gifva uppkomst till den ständiga växeln af dalsänkningar mellan mer och mindre resliga, till det mesta afrundade, bergskullar, bevarar sålunda ännu i det hela en lätt igenkännelig bild af sin ursprungliga skärgårdsnatur. En följd af denna ytbildning är den stora rikedomen på sjöar och vattendrag, hvilka i allmänhet uti dalgångarne ega lätt aflopp till omslutande haf. Då Sverige med denna bildning af större delen af dess yta endast undantagsvis företer *slätter* af betydligare utsträckning

och serdeles *djupa* eller *trånga dalar* likaledes hos oss äro högst sällsynta, så äro vi ock i allmänhet fredade för dessa båda ytformers menliga inflytelse på hälsotillståndet. Till följe af berggrundens till det mesta svårösliga beståndsdelar, samt de talrika dalsänkningarne, som samla vattnet från höjderna, måste vårt land äfven ega fördelen af lätt tillfälle till godt dricksvatten. Sverges jord synes sålunda i allmänhet åt sina barn erbjuda en *sund* bostad, och hvarken äldre eller nyare uppgifter torde motsäga att vårt land i och för sig är *hälsosamt*, eller åtminstone lätt nog kan försättas i hälsosamt skick. Med den allmänna landets karakter, som vi här ofvan antydt, företer dock Sverige å olika ställen sådana skiljaktigheter i afseende på både *grunden* och *ytbildningen* m. m. att af dem väl kan förutsättas skiljaktig inflytelse på hälsotillståndet. Dessa skiljaktigheter, som ingalunda sammanfalla med den af landets naturliga beskaffenhet oberoende länsindelningen, men deremot något mera med den gamla landskapsindelningen, omfatta dels de styckvis framträdande öfvergångs- och yngre jordbildningarne, såsom i Jemtland, Dalarne, Wester- och Östergötland samt Skåne, och på öarne Öland och Gottland, dels närvaron mångenstädes af malmförande berg, dels terrassernas olika höjd öfver och närbelägenhet till hafvet, dels dalgångarnes olika djup, bredd, längd och riktning i afseende på väderstreck, dels de till slättland sig närmande trakternas egendomlighet, dels de stora inre vattenreservoirerna, dels de förändringar, som ytan genom menniskohand undergått o. s. v. För en lättare öfversigt öfver de med landets ytbildning sammanhängande likheter och skiljaktigheter bör uppmärksamheten fästas på Sverges naturliga indelning i vissa hufvuddelar. Det *norra* Sverge, slutande med Dalelvens floddal, är en läng sluttning af landet från fjellen mot Bottniska viken, från en höjd af ett och annat tusendelal till den af blott några få fot öfver hafvet, med en stor rikedom högst uppe af träsk och sjöar och längre ned af floder, som i allmänhet med snabb fart gå i riktningen från NV till SO. Det *medlersta* Sverge utgöres af en landets sänkning, till betydlig del upptagen af de stora sjöarnes Mälarens, Hjelmarens och Wenerns bäcken, hvilken, mellan de högre norra och södra delarne, går som ett bälte nästan tvertöfver landet och med Mälarens yta icke höjer sig mer än omkring 2 fot öfver hafvet, med Hjelmarens stiger till omkring 80 fot och med Wenerns till omkring 140 fot, samt alltså vesterut har vida större höjning än mot Östersjön. Det *södra* Sverge, som dels utgöres af och sluter sig omkring den Småländska bergplåtens kärna — med en höjd af 700—1000 fot — dels bildas af, det för öfriga Svenska jorden främmande, Skånes rika slättland, har väl sin förnämsta egendomlighet dels i den höga kärnans i allmänhet kortare och mera branta sluttningar åt norra, östra och västra sidorna, till följe hvaraf alla floderna derstädes blifva små och korta, dels och förnämligast uti det sydländska skaplynnet af Skåne med dess yngre jordformationer. Slutligen tillkomma de på kalkgrund hvilande öarne Gottland och Öland. Med hänseende till dessa lokalförhållanden synas bland andra följande frågor förtjente af uppmärksamhet. Skilja sig i sanitärt hänseende från hvarandra de delar af landet, som hvila på olika berggrund, och i sådan händelse hvaruti består skilnaden? Finnes i medico-topografiskt eller sanitärt

hänseende något utmärkande och egendomligt för den lägsta terrassen, som med en höjning från några få till ett eller annat hundra fot öfver hafvet bildar vår vidsträckta kust, eller för den skärgård, som på vissa ställen utgör en förmur mot hafvet, och i sådan händelse hvaruti består detta? Finnes någon olikhet uti ifrågavarande hänseende mellan östra och västra kusterna? — mellan kuststräckan längsät Bottniska viken och den längsät egentliga Östersjön? — mellan den, som saknar och den, som eger skärgård? — mellan den, som ger utlopp åt stora floder och den, som ej företer sådana? — mellan olika floddals- och flodmynningsområden? Skilja sig de högsta och medlersta terrasserna från de lägsta och på hvad sätt? Finnes mellan våra dalgångar, mellan våra slättbygder, i förhållande till deras olika bildning, någon olikhet uti inneväanarnes hälsotillstånd och i sådant fall hvilken? Hvad inflytande på hälsotillståndet i omgifningarne hafva våra stora insjöar, våra floder, våra kärr? Hvad verkan hafva skogarnes utluggning, jordens odling, vattenminskningen haft på hälsotillståndet?

För besvarande af dessa frågor lemna hittills meddelade uppgifter i det hela blott ofullständig ledning, innan på hvarje ställe föregått jemförande undersökningar. Måhända torde dock af dem kunna slutas: att de högre liggande terrasserna af vårt land i allmänhet åtnjuta frihet för *Frossor* och kanske äfven för det slag af *Gastriska febrar*, hvilka stundom epidemiskt uppträda serdeles under efter-sommaren och hösten, (derföre benämnde bland annat Augustifebrar), men att deremot dessa sjukdomar, och serdeles *frossorna*, här och der såsom stationära, på flera ställen såsom oftare återvändande och svårare epidemier med envisa recidiv och förstörande följsjukdomar, tillhöra de lägsta terrasserna och medlersta Sverges sänkning, förnämligast Mälarens närmaste omgifning, den lågländtare delen af Wenerns omgifning, till en del ock Hjelmarens och Wettearns, samt en viss sträcka af hafskusten. Utom frågan om den *höjd öfver hafvet*, der frossorna upphöra att vara gängse, synes företrädesvis denna deras begränsning till blott *en del* af hafskusten förtjent af ytterligare uppmärksamhet med hänsigt till så väl bestämmandet af denna kuststräckas längd, som utronandet af orsakerna till dess ohälsosamhet uti ifrågavarande hänseende. Uppgifterna synas nemligen från äldre och till närvarande tid från gängse frossor fritaga hela kuststräckan utmed Bottniska viken nära ned emot Dalelfvens utlopp, eller största delen af *norra* Sverge med undantag endast för Lo Sägverk och Nylands lastageplats i Ångermanelfvens mynning, äfvensom ock berättiga till antagandet af denna sjukdoms mindre talrika förekommande å större delen af *västra* hafskusten, under det deremot företrädesvis kuststräckan af Calmare, Linköpings, Nyköpings, Stockholms och Upsala län, sydligaste delen af Gestrikland och äfven Blekinge län, eller den mot egentliga Östersjön hufvudsakligen svarande delen af kusten, mer och mindre svårt hemsökas. Äfven med beräkning af frossornas epidemiska fluctuation synes derjemte af äldre uppgifter kunna hämtas anledning till förmodan, att denna sjukdom i fordna mansåldrar härjat svårare än i vår tid, hvilket måhända kan i någon mån stå i beroende af den fördelaktiga förändring landets yta genom odling undergått, äfvensom af en fort-

gående vattenminskning. Spridda uppgifter tyckas dock äfven antyda möjligheten att frossorna till en viss grad och till en viss begränsad tid kunna följa nyodlingarnas gång. Ej sällan förekomma nu år, då frossorna äfven i de af dem annars värst hem-sökta trakter äro både färre och lindriga, så att den epidemiska inflytelsen här synes sträfvat till öfvervigt öfver den endemiska eller lokala.

En måhända med lokala förhållanden i något samband stående sjukdom är *Mask-soten* af s. k. Binnikemask, troligen oftast *Botryocephalus latus*, hvilken, i motsats mot frossorna, såsom endemisk sjukdom plågar kustlandet vid Bottniska viken på både Finska och Svenska sidan, på denna sednare allmännare utbredd dock blott inom Norrbottens och en del af Westerbottens län, men ej sällan förekommande äfven ned mot södra gränsen af Westernorrlands och t. o. m. i Gefleborgs län. Af spridda så äldre som nutida uppgifter synes ock anledning vara, att på öfriga sträckan af Sverges kustland Binnikemask träffas oftare, än i det inre af landet, äfvensom att masksoten fordom, åtminstone i kustlandet, haft större utbredning än i sednare tider. Med de hjelpemedel, som sednaste tidens mikroskopiska undersökningar och zoologiska forskning om intestinaldjurens utveckling m. m. erbjuda, synes det närmare bestämmandet af ifrågavarande maskots utbredning, art och orsaker, rörande hvilka sednare den urgamla folktron om maskens härkomst från fiskätandet fått en medtäflare i förslagsmeningen om skuld hos det orena dricksvattnet, ingalunda böra erbjuda svårigheter, öfverstigande den stora vinsten, som skulle uppstå af denna sjukdoms utrotande, och alltså vara förtjente att göras till föremål för serskilda åtgärder från Kongl. Collegii sida.

En sjukdom, som man länge trott tillhöra kustlandet med skärgårdarne och företrädesvis den Bohusländska, är den, med från Norge lånadt namn, s. k. *Radesyge*. Emedlertid synes sjelfva det sjukdomsbegrepp, som vid ifrågavarande namn bör fästas, ännu ingalunda vara tillräckligen bland våra läkare bestämdt, och namnet under sådant förhållande lätt kunna missbrukas såsom gemensamt för flera skilda hudsjukdomar. Redan i sammandraget af Vederb. Curhus-Läkares embetsrapporter för 1822 ådagalades, »att Vener. sjukdomar och Saltfluss (*Radesyge*) förekomma nästan lika ofta och med lika symtomer inne i landet, som i skärgårdarne», och, det nu ända till och med 1851 i Collegii årsberättelse lemnade, sammandraget af 30 års rapporter om Syphilis och Saltfluss ådagalägger, att s. k. *Radesyge* t. o. m. vida oftare iagttagits vid de inuti landet belägna kuranstalterna, än vid de närmare kusten liggande. Redan häruti finnes utan tvifvel skäl att för blandadt innehåll misstänka ifrågavarande sjukdoms-rubrik. Jag eger dessutom mycken anledning tro, att den historiska forskningen öfver hvad till ifrågavarande namn blifvit hänfördt, och hvilket hos oss i fornda tider åtminstone till en del inrymts under benämningarne *Spetälska*, *Lepra*, *Skörbjugg*, *Elfkarleby-sjuka* o. s. v., här likasom i Norge^{*)}, skulle ådagalägga, att namnet *Radesyge*

*) Boeck W. Klinik over Hudsygdomerne, og de Syphilitiske sygdommerne 1851. (Norsk Magaz. f. Lægevidensk.)

till större delen omfattar former af constitutionell Syphilis, möjligen med complication i flera fall af annan hudsjukdom, att dessa formers måhända oftare iagttagande på kustlandet i fordna tider lätt kan förklaras af Syphilis spridd genom sjöfarten och att, hvad vestra delen af riket beträffar, Sillisket under sednare hälften af förra århundradet kan hafva mäktigt bidragit till spridning af constitutionell Syphilis. Liktidigt med växande omsorg att så vidt möjligt under primära stadium och omsorgsfullt bereda vård åt Veneriska sjuka har ock, sedt i stort, talrikheten af s. k. Radesyge varit i jemnt aftagande. Med dessa åsichter synes mig vara tid att underkasta frågan om s. k. Radesyge en strängare granskning, och åtminstone f. n. föga berättigadt att antaga någon så benämnd sjukdom såsom sjelfständig och endemisk för Bohuslän, samt af dess lokalförhållanden betingad.

Möjligen skulle dock antagandet att vestra kuststräckan genom Bohuslän och Halland, åtminstone stycktals, framför vår öfriga kust är besvärad af *icke syphilitiska hudsjukdomar* kunna finna någon grund i så väl äldre uppgifter om der gängse s. k. »*Elephantiasis* eller *Lepra*», som de nutida om den s. k. »*Halländska skabben*», (Lupus?) men rättast torde frågan om dessa hudsjukdomars bestämmande såsom tillhörande ifrågavarande lokal böra lemnas öppen för ytterligare upplysningar om deras verkliga vetenskapliga benämningar, relativa talrikhet och orsakliga samband med lokalförhållandena. Detta omdöme torde äfven vara giltigt för några andra orter, (Westergöthland) som omtalts besvärade af s. k. *Skabb*.

En annan hudsjukdom, som icke mindre än s. k. Radesyge i afseende på dess natur, historia inom Sverge och orsaker synes mig påkalla allvarliga undersökningar, på sätt som i Norge egt rum, är den, numera inom en liten del af Ångermanelvens, Ljungans och Ljusnans floddalar, som det tyckes blott i färre spridda fall och inom vissa familjer förekommande, s. k. *Spetälska* eller *Knölsjuka*, benämnd än *Elephantiasis occidentalis*, än *E. orientalis*, än *Lepra nodosa* (se pag. 33, 34, 36, 38, 39). Huruvida denna sjukdom kan hafva sin rot i lokala förhållanden synes vara oafgjordt, men väl förtjent af den noggrannaste undersökning. Anmärkningsvärdt torde ock vara, att under det denna sjukdom af nutidens läkare hos oss uppfattas såsom en qvarlefva af forntida större utbredning, densamma icke omtalas af våra läkare under förra århundradet, så vidt jag haft tillfälle taga kännedom om deras embetsberättelser, såsom förekommande på nu uppgifna ställen, hvaremot inom Gefleborgs län i Hudiksvalls-trakten omförmäles gängse en »*Lepra ichthyosis*», i Lappmarken, Jemtland och N. Ångermanland, serdeles Ulångers socken, en »*Lepra scorbutica*», i Elfkarleby socken af Upland »*Lepra Ostrobothniensium*», i Kongsbackatrakten och skogsbygden af Fjärås pastorat »*Elephantiasis* eller *Elfkarlebysjuka*», likasom på östra och norra sidan af Gottland, hvarförutän enstaka fall äfven omtalas iagttagne i Nyköpings, Götheborgs, Elfsborgs, Skaraborgs, Calmare, Jönköpings och Malmöhus län, hvilket, under förutsättning att fråga vore om en och samma sjukdom, skulle häntyda icke blott på ett lyckligt aftagande, utan ock på denna sjukdoms fullkomliga oberoende af lokala förhållanden. Troligare torde dock en namnförbistring ega rum.

Icke mindre än Spetälskan af uppmärksamhet förtjent är, den fordom inom Delsbo socken af Helsingland under namnet *Likmasken* omtalade, men, som det nu vill synas (p. 144), inom Gefleborgs län mera allmänt utbredda, *Krästan*.

Struma i Fahlun stad med dess närmaste omgifning sid. 47 och *Lapparnes ögon-sjukdomar*, sid. 10, 13 m. fl. så vidt de äro af ljusskimret från snöfälten beroende, synas tillhöra våra af lokala förhållanden betingade sjukdomar.

Uppgiften från Jemtland om ett till sinnessrubbnings ofta stegradt *svärmod*, som vållar själfmord (sid. 23), jemförd med de äldre underrättelserna om i Jemtland ofta förekommande *Melancholie* (sid. 26) och ställd vid sidan af själfmords-statistikens utslag (Tab. Litt. C.) om den förvånande talrikheten af själfmord i Jemtlands län, synes berättiga till antagande af någon för denna trakt egendomlig lokalinflytelse att framkalla tungsinnighet.

Sjukdomsnamnet *Skrofler* har ty värr! en så stor rymlighet, att, derest af de lemnade uppgifterna skulle utan vidare granskning slutas till lokalförhållandernas inflytelse på denna sjukdoms framkallande, omdömet utan tvifvel skulle blifva ganska felaktigt och för vårt land orättvist. Uteslutas från sjukdomsbegreppet Skrofler alla egentligen icke dithörande hudsjukdomar, såsom Scabies, Eczema, Impetigo, Ecthyma m. fl. hos barn vanliga utslag och den af dem framkallade, alltså secundära, retningen på körtelsystemet, äfvensom de af barns otjenliga dietetiska behandling m. m. beroende blodsjukdomar med deras följder för nutritionen, hvilka på körtelsystemet ej yttra någon synbar verkan, Maskot m. m. ej dithörande, så synas, enligt ofvan meddelade uppgifterne, de s. k. skrofulösa ögoninflammationerna och körtelsvulsterna egentligen endast i Skåne och serdeles i Malmöhus län hafva sådan utbredning, att de skulle kunna härledas af rent lokala förhållanden, ehuru äfven här utan tvifvel i förening med dietetiska, såsom dåliga bostäder och öfverlastning med osund föda. Att en del af Uppland och måhända företrädesvis dess slättbygd i afseende på Skrofel-sjukdomens talrikhet och sätt att yttra sig befinner sig i samma belägenhet som Skåne, tror jag mig ock berättigad antaga, så väl på grund af hvad Vederb. Provincial- och Distrikt-Läkares ofvan meddelade rapporter innehålla, som ock i följd af mig benäget meddelad erfarenhet af Professoren *F. Sundevall* i Upsala, hvilken med sin noggranna kännedom om förhållandet i Skåne eger så mycket större vitsord. Då skälig anledning är, att skrofelsjukdomen i Skåne med stigande välmåga och snygghet m. m. minskats, men läkarnes embetsrapporter från Upsala län deremot öfverklaga aftagande välmåga, högsta grad af osnygghet, samt osund diet bland en stor del af Upplands-allmogen, så synes äfven här af bekräftadt, att ifrågavarande sjukdom står i närmaste samband med lefnadssättets fel, och att den inflytelse, som jordens beskaffenhet på densamma kan ega, bestående utan tvifvel bland annat i den större fuktighet, som af lerjorden underhålles och af svårare tillgång på godt drickesvatten, kan genom omtänka öfvervinnas. På öfriga, spridda och i det hela få, ställen, der skrofulösa körtelsvulster och ögoninflammationer omtalas ofta förekommande, synes skulden helt och

och hållet falla på de dietetiska förhållandena och sjukdomens talrikhet stå i direkt förhållande till dessas större fel, såsom t. ex. i vissa bruksdistrikter, fabriksstäder och bland den fattigaste klassen. Äfven i Skåne och Upland synas i det hela Skroflerna sällan genom bensystemets angripande eller utveckling till lungsot bilda en för framtida hälsa eller lif farlig sjukdom. Med fullt skäl torde alltså kunna antagas, att vårt land jemförelsevis iogalunda är någon bördig jordmån för Skrofler och att denna sjukdom, med undantag för Skånes och Uplands slätter, svårigen förtjenar anses såsom här endemisk, om än skrofelrika åkommor af dietfel flerstädes förekomma.

Förhärjandet af våra skogar, helst när jorden sedermera ej blifver använd eller kan användas till odling, måste förutsättas kunna äfven på hälsotillståndet utöfva en ej obetydlig inflytelse. Lätt insedda följer deraf äro, utom stigande bristen på byggnadsvirke till sunda bostäder och på ved till skydd mot klimatets hårdhet och till en sundare matlagning, äfven minskad nederbörd och fuktighet af luften, minskadt skydd mot viudarne, uteblifvande af vegetationens inflytelse på atmosfärens gasblandning m. m. Uppmärksamheten förtjenar alltså serdeles rigtning åt detta håll. Bland spridda hithörande uppgifter torde böra anmärkas de om *Strypsjukans* tilltagande i Näs härad (pag. 57) och på Dalsland (pag. 94) liktidigt med skogsförödelser.

Vårt *klimat*, då det framträder med sin typ af den friska snörika vintern, den varma sommaren, den korrtta allt upplifvande våren och en likaledes korrt höst, företer visserligen stora växlingar och skarpa motsatser af köld och värme. Men då likväl dels våra berg i allmänhet icke hafva betydlig höjd, dels en stor del af vårt land ligger lägre än 300 fot öfver hafvet och hela Skandinaviska halfön, som bekant är, till följe af hafsvindarnes inflytelse att mildra vintern och svalka sommaren, eger fördelen af ett slags öklimat, mildare än något annat lands under lika polhöjd, så blifva äfven temperaturskillnaden derigenom mindre skarpa, hvadan, i afseende på vårt klimats verkan å hälsotillståndet, med undantag för den högre egentliga fjelltrakten, det vitsord icke synes mig vara oförtjent, att dess växlingar på inneväarne utöfva snarare en fördelaktig upplifvande, än någon skadlig verkan och i allmänhet genom en skälig omtanka kunna göras för hälsan oskadliga. Dock har man velat finna, att vårt klimats ofvannämnda typ sträfvar att förändra sig bland annat medelst ett framflyttande af årstiderna genom sednare, längre utdragen, kallare vår, korrtare, mera iupå hösten gående, sommar och dröjande vinter, med i allmänhet större ostadighet af väderleken och skarpare extremer af köld och värma¹⁾. Utom den betydliga skilnaden mellan årstiderna är, i afseende på vårt lands klimat, äfven egendomlig den stora skiljaktighet, som eger rum mellan olika delar af landet, till följe af dels dettas långa sträckning i norr och söder, dels 2:ne olika hafs inverkan på dess långa kust, dels de större inre vattensamlingarne, dels ock terrassernas olika höjd samt öfriga olikheter i ytbildningen, så att de länder torde vara ganska få, som inom samma areal förete lika

¹⁾ Ehrenheim. Om Klimaternas rörlighet. Tel i K. V. A. 1824.

stor mångfald. Vår medicinska topografi har alltså många och viktiga frågor att besvara med afseende på luftstreckets inflytelse å hälsotillståndet på olika orter och äro i detta hänseendet åtskilliga värdefulla uppgifter redan af vederbörande Läkare i berättelserne meddelade och flere att vänta af fortsatt iätagelse.

Af den, i sammanhang med Sjelfnordsstatistiken (Tab. Litt. G.), lemnade uppgiften på månadernas ordningsföljd i afseende på den *allmänna dödlighetens* belopp, 1836—1850, synes det högsta inträffa under Mars, Januari, April, Februari, Maj och December månader, med den här angifna ordningen månaderne emellan och sålunda under vinter och vår; hvadan alltså, med hänsigt till klimatsinflytelsen på hälsotillståndet, nämnde årstider äfven synas verka menligast. Huruvida detta åter förnämligast beror antingen af dessa årstiders företrädesvis inflammatoriska sjukdomslynne, eller af deras möjligen menliga inflytelse på de fleste kroniska sjukdomar, eller på de under vinterhalfåret i allmänhet talrikare typhoidfebrarne, eller på följsjukdomarna efter höstens sjuklighet eller, hvilket är troligast, på alla dessa och flera andra förhållandens samverkan, är ännu ej fullt utredt. Minsta dödligheten tillhör Juli månad.

Men äfven sommaren och hösten, isynnerhet då den förra uppträder med sin ofta serdeles starka värma och torka, utöfva ej sällan hos oss en anseelig rubbning af allmänna hälsotillståndet. Af underordnad betydelse i detta hänseende har vår epidemiska *inhemska Cholera* varit, då den högst sällan medfört dödlig utgång, hvar- emot den epidemiska *Rödsoten* stundom för vår landshygd varit ett lika stort plågoris, som den Asiatiska Choleran i sednare tider för städerna. Jemförelse af äldre och sednare uppgifter om Rödsoten synes dock gifva någon anledning till antagandet att denna farsot, som från urminnes tid varit en af våra svårare landsplågor och till hvilken förtärandet af den hos oss ej sällan omogna frukten och dåliga grödan utan tvifvel mäktigt bidraga, i sednare tider i allmänhet ej obetydligt minskats och mildrats, dels genom mera sällan uppträdande epidemier af stor utbredning, dels ock genom ringare dödlighet. Ett märkligt undantag utgöra dock vissa delar af St. Kopparbergs län, der Rödsot både oftare förekommer och stundom härjar måhända lika svårt, som fordom å flera andra ställen i landet. Orsakerna hertill äro väl förtjente af närmare utredning genom serskilda jemförande undersökningar.

Såsom följd af klimatsinflytelse torde ock hufvudsakligen till vidare granskning, böra anmärkas den uppgifna större talrikheten af *Catarrher* i en del af Bohuslän och Wenersborgs stad.

I hvad mån vår allmoges urgamla klagan öfver »*Torrverk*», »*Grikt*», »*Rheumatism*» är i främsta rummet hänförlig till ofördelaktig klimatsinflytelse, eller snarare och hufvudsakligen till »*arbetsle*», som dessa krämpor på vissa ställen ock benämnas, samt i sådan händelse mera beroende af det hårda kroppsliga arbetet under bristande eller försummad beklädning och vård af hudorganet, torde ock ännu vara oafgjordt. Uppgifterna t. ex. från de norra landskapen om sättet att skörda myrängarne innebära tillräcklig förklaringsgrund för rheumatism derstädes och motsvarighet till detta hälsofientliga arbete träffas mångenstädes i andra landsorter.

Under det hvarken vårt lands eller vårt klimats beskaffenhet synas berättiga till annat omdöme, än att både i allmänhet och serdeles vid jämförelse med många andra länder äro sunda eller åtminstone under skäligen omtänka icke innebära stora anledningar till allmänare sjuklighet, erbjuda deremot de i läkares embetsberättelser nämnde skilningarna af vårt folks *lefnadssätt* i det hela rikt ämne för betraktelser, så mycket viktigare, som, enligt min tanka, inom detta område är att söka förnämligaste källan till både enskild och allmän ohälsa, och de här mötande sjukdomsväckande inflytelserna böra vara lättast åtkomliga för undanrödjande eller mildrande åtgärder.

Hvad allmogens *bostäder* å landsbygden beträffar, synes mig i allmänhet kunna antagas, att deras *läge* väljes vida mera på höjden och höjdsställningar, der sådana finnas, än i dalbottnarne och på sänka ställen, och att såfunda felaktigheter i detta hänseendet i det stora hela höra till undantagen. Det sedan århundradets början allt mer fortgående enskiftet, som föranleder upplösning af de stora och ofta tränga hyslagen, medför utan tvifvel, i den mån de nya bostäderna ändamålsenligt förläggas och inrättas, stora sanitära fördelar. Otvifvelaktigt har ock i de flesta landsorter åtminstone den välmående delen af allmogen, i mån af tillgången till byggnadsmaterial, ådagalagt ett berömvärdt sträfvannde att förbättra böningshusens rymlighet och sundhet. Detta gäller i allmänhet företrädesvis skogsbygden och serdeles de norra landskapen, der t. o. m. en viss lyx allimer förträder sig i bostädernas anordning. Läkares berättelser ådagalägga likväl huru mycket som ännu återstår att önska i afseende på rymlighet, vädervexling och sundhet af allmogens, serdeles den mindre bemödlades, bostäder, och den stigande dyrbeten af byggnadsvirke måste förutsättas betydligt öka hindren för förbättringar. Serdeles framträder detta förhållande märkbart å slättbygder, icke blott såsom en följd af bristen på byggnadsmaterial, utan måhända i ej ringa grad som verkan af dels den till ytterlighet der ofta drifna jordklyfningen, dels ock en slättbön, vidlydande större tröghet och likgiltighet, som försenar alla framsteg. Under sådana utsigter skulle det utan tvifvel blifva gagneligt, om modellen till *böningshus*, noggrannt beräknade efter hvarje landsorts olika förhållanden, tillgångar och vanor, efter olika förmögenhetsvilkor m. m., samt inrättade så, att med minsta kostnad ändamålsenligast kunde vinnas rymlighet, vädervexling, fuktfrihet, uppvärming o. s. v. på lämpligt sätt tillvägabragtes och gjordes för allmänheten lätt tillgängliga. För vårt land synes mig denna fråga om förbättraude af *allmogens* bostäder å landsbygden icke blott hafva vida större vikt, än den om arbetaröbostäderna i de få bland våra städer, der åtgärder i detta hänseendet kunna ifrågakomna, utan ock hafva vida större sannolikhet för sig att kunna till allmänare bättnad genomföras, på grund af vår allmoges tekniska fallenhet, som utan tvifvel med värma skulle omfattat väckelsen till ändamålsenligare bostäders inrättande, om denna utginge t. ex. från Hushållssällskaper eller aktade Possessionater under allmogens omedelbara deltagande i planens uppgörande och byggnadernas utförande. I sammanhang härmed bör ock på grund af flera uppgifter påpekas nödvändigheten att *folkskolornas* anordning i afseende på rymlighet, vädervexling och alla andra vilkor för sundhet må blifva ett

ständigt föremål för omtänka och vaksamhet — en vaksamhet, så mycket angelägnare, som dess föremål gäller nationens hela framtid. *Snyggheten* sammanhänger väsentligt med bostädernas beskaffenhet och skulle så mycket säkrare genom ändamålsenliga bostäder kunna höjas till en oklanderlig grad, som hogen för densamma obestriddligen finnes hos större delen af vår allmoge och dess försummelse, hvilken i synnerhet är anmärkt bland slättlandets innevånare, till en del kan bero af sjelfva jordens beskaffenhet, då denna, bestående af lera, vissa årstider genom förhindradt vattenaflopp åstadkommer det svåraste väglag och gör bostäderna i hög grad besvärade af fukt m. m., andra årstider åter lätt vållar ringa tillgång på dugligt vatten, hvilka olägenheter genom ändamålsenliga anordningar åtminstone till ej obetydlig del torde kunna afhjelpas. En rättvis förebräelse i afseende på snygghetens försummelse drabbar dock hela Svenska allmogen, nemligen underlåtenheten att begagna bad, hvartill största delen af vårt land erbjuder så rika tillfällen, en underlåtenhet, så mycket anmärkningsvärdare, som badstugubad på Lögerdagen i forntiden äfven hos oss synas hafva varit allmän landssed och vår allmoge mångenstädes om denna sed och dess fördelar har ständig påminnelse af de bland oss här och der fortfarande Finska inflyttningarna. Man torde dock kunna hoppas, att det välgörande mode, som nu allmänt lärt de bättre lottade samhällsklasserna att söka hälsa och krafter i kalla bad, äfven skall sprida sin verkan till allmogen, och önskvärdt vore att alla, som hafva inflytelse, sökte att främja denna spridning. Omtanken för badtillfällen åt städernas arbetande klasser har ock flerstädes gjort lofvärda framsteg.

I motsatts mot bostädernas i allmänhet högländtare läge å vår landsbygd gäller deremot som regel för våra *städer*, att deras läge, bestämdt af tillgången till vattenkommunikation, i allmänhet är lågt, så att både de vid kusten belägna och de vid inre vattenleder liggande ofta höja sig blott några fot öfver vattnet och flera tillfölje deraf blifva blottställda för öfversvämnningar — ett läge, som, då grunden, på hvilken staden är lagd, stundom består af blott uppslammad jord eller uttorkade kärr, ingalunda är sundt. Detta våra städers ej sällan oförtelaktiga läge torde icke intaga det minsta rummet bland de många för hälsotillståndet ogynnsamma förhållanden, för hvilka städerna äro blottställda och hvilka hafva till följd, att, då, enligt *Forsell*, på vår landsbygd ensamt årligen dör blott en af 47—48 personer, så skall i hufvudstaden dö en af 21 och i öfriga städerna en af 33 personer. Ju mera frågan om sanitära reformer i städerna blifvit en af dem, som i utlandet med det varmaste intresse omfattas, desto säkrare torde man kunna hoppas, att äfven hos oss vederbörande Stadsmyndigheter skola egna sin omtänka åt allt, som kan minska städernas stora dödlighet. Utlandets erfarenhet, förslag och åtgärder i detta hänseendet lemna visserligen åt oss ett vackert föredöme och en värdefull ledning, men de i flera fall väsentligt olika förhållandena mellan våra sinärre, fattigare och utlandets större, rikare städer påkalla i min tanka en alldeles egen måttstock för våra städers sanitära reformer. Såsom en nödvändig förberedande åtgärd synes mig önskvärdt att alla till Städernes sanitära förhållanden hörande omständigheter efter någon gemensam plan gjordes till föremål

för vederb. Stadsläkares, öfrige Stadsmyndigheters och andra sakkunniges undersökning och yttranden, så att derigenom för hvarje stad bestämda utgångspunkter och för alla likformighet i förbättringarna kunde vinnas. Den riktning, som våra större städers bebyggande allt mer tyckes vilja taga, att, med inkräkning på de redan nog trånga gatornas belysning och vädervexling samt på gårdsplatsernas rymlighet, uppföra höga och stora hus, för att inom samma egendom, kasernlikt bredvid och olvanpå hvarandra, kunna inrymma tjugtals och ännu flera, ofta stora, familjer, är bland mycket annat i min tanka en högst sundhetsvidrig förvillelse, stridande mot det billiga kraf, som i städernas trängsel hvar famille åtminstone må ega, att hafva ett skäligt eget utrymme och i någon mån kunna göra sig oberoende af andras ofta besvärande och ohälsosamma grannskap — ett grannskap, som, i synnerhet under vissa farsoter, visar sig högst föderligt och i allmänhet är för snyggheten mycket hinderligt. Ett enkelt och ändamålsenligt luftväxlings- och uppvärmningssätt för boningarne i städerna, hör ock till de i sanitärt hänseende önskvärdaste föremålen för omtänka.

Att vår allmoges *klädedrägt*, som, med alla sina märkvärdiga traditionella egenheter för olika landsorter, ja t. o. m. socknar, dock åtminstone till större delen varit lämpad efter klimatets och sysselsättningens behof och genom sin oföränderlighet gjort det deruti ej sällan framträdande grannlätsbegäret lättare att tillfredsställa, numera skall mångensstädes undergå så betydliga och dertill för hälsan ofördelaktiga förändringar, som flera uppgifter, icke blott i Läkarnes rapporter, utan ock i Ländshöfdingarnes s. k. Femårsberättelser, måhända mest från norra och södra delarne af riket, påpeka, förtjenar i många hänseenden uppmärksamhet ur både moralisk och sanitär synpunkt. Utan tvifvel vore vid detta förhållande önskligt, att alla de, som på allmogens tycken och smak kunna inverka, i tid förenade sig om samverkan att på ändamålsenligt sätt sprida åsigt, som, med hänvisning på sådana förbättringar, hvilka för sundhet och hushållning äro nödige, motarbetade modewäxeln och prålsjukas dårskaper och skudliga inflytelser, hvilka af Läkarnes berättelser synas hafva i många fall utsträckt sig äfven till hälsotillståndet.

Hvad *födoämnen* beträffar, så företer vårt land talrika iställen, der jordmånen karghet och klimatets oblidhet ofta hindra fullmognad af måt nyttiga växter och sålunda för innevärnarnes näring ovilkorligen påkalla större tillgång på animalisk föda — en tillgång, som äfven är oss beredd, jemförelsevis med mångt annat land i ymnighet, uti hafvens, sjöarnes och flodernes förråd å sköna fiskslag — i skogarnes förråd af fögel och annat villebråd — äfvensom i goda tillfällen till boskapsskötsel — men som dock ingalunda varit tillräcklig att fritaga en stor del af Svenska allmogen från nödtvungna försökelse i afseende på födans sundhet och mängd — försökelse, hvilka måhända äro större, än i något annat civiliseradt land. Förmågan att bära dessa försökelse med lugnt sinne och hårdig kropp har visserligen alltid utgjort och utgör ännu i dag ett grunddrag hos Svensken i allmänhet — en egen nationalrikedom i vårt land. — Men i detta hänseendet gifvas dock gränser, utöfver hvilka äfven de mest hårdade vanor ej kunna gå. Vår historia vet att onatala många och stora härjningar af *hungernöd* genom fetslagen skörd, af *Dragsjuka* genom förorenad,

af *Dysenteri* och *Typhus m. m.* genom omogen och otillräcklig gröda¹⁾. Till följe af framstegen i landets odling och en större allmän och enskild vaksamhet och frukostighet höra väl nu för tiden till sällsyntheter de fall då människor hos oss hungra till döds; eller då ofvannämnde sjukdomar af otillräcklig, omogen, eller ören säd framträda med allmännare utbredning och större hållighet — tvertom torde måhända Sverige hafva t. ex. af *Potatessjukan* lidit mindre i sanitärt hänseende än många andra länder och *Dragsjukan* efter 1851 års förorenade säd, ehur utbredd, allopp dock utan några svårare allmänna följder; men dermed är dock icke motsagd möjligheten att äfven landets nuvarande befolkning kan till någon del sakna den tillgång å födoämnen, som, äfven med de ringaste anspråk och mest hårdade lefnadsvanor, är nödvändig att underhålla fulla kroppskrafter och god hälsa och att den sålunda i bada dessa hänseenden kan lida på ett sätt, som förräder sig mindre med individens undergång, än med ett fortgående slägtets försvagande. De bestämda bevisen, att denna möjlighet redan öfvergått till en oroande verklighet, lemnas endast af jemförande kvantitativa och kvalitativa undersökningar öfver de inom hvarje särskild folkklass i bruk varande födoämnen och dermed sammanhängande olikhet i hälsotillstånd m. m. Sådana undersökningar, i andra länder påkallade af den lidigare statistiska forskningen saknas väl ännu hos oss, men utom de talrika uppgifter, som läkarne lemnat om folkets klens födoämnen i en stor del af vårt land, häntyda äfven många andra kända omständigheter derpå, att en icke obetydlig del af befolkningen å vår landsbygd lider af brist på nog närande födoämnen. Genom Tabellverket är ådagalagdt, att vår folk- mängds starka tillväxt i sednare tider i större proportion än någonsin förut betingats af ökad antal s. k. stötorpare, backstugusittare, inhyses- och fattighjon; samt åboer på ytterst små, afsöndgade hemmansdelar. Den förnämsta, oftast enda afkastningen af de ytterligt små jordlotterna, å hvilka stundom intet kreatur kan födas, är *potatis*, hvilken sålunda afven bliver den vanligen talrika familjens förnämsta eller nästan enda födoämne, hvarell denna växt, äfven då tillgången deraf är tillräcklig, ingalunda är tjenlig, hvidan alltså vid ringa eller felslagen skörd bristen på föda måste blifva så mycket större²⁾. Den hos oss till så ytterlig höjd uppdrifna *bränvinstillverkningen* har visserligen, för att skaffa sig material, äfven betydligt stegrat produktionen af säd och *potatis*, men fördeloen af denna ökade tillgång å vegetabiliska födoämnen, blir, i stället för välgörande, tvertom högst skadlig, då den åter bjudes åt *människorna* förvandlad till *bränvin*, åt *boskapen* förvandlad till *drank*. Ju mindre en del af folket haft tillgång på och fått smak för sunda och kraftiga näringsämnen, desto lättare besegras

¹⁾ Om och i hvad mån dessa härjningar hos oss varit svårare än i andra länder af norra och medelste Europa är svårt att afgöra. *Dragsjukan*, under detta namn särskildt omtalad hos oss först omkring 1745, kan dock med säkerhet antagas hafva varit mycket sällr. i vissa landskap, då t. ex. *Wählin* i dess beskrifning, K. W. A. H. Bd 32, 1771, uppgifver sjukantalet inom 4 härader af Småland år 1765 till icke mindre än 2000 personer och K. W. A. åren 1802 och 1804, för besvarandet af frågan om orsaken, utsatte pris, vunnit af Th. Dr. *Öller*. Icke mindre än 14 & *potatis* skulle behöfva dagligen förtäras, för att bibringa en fullväxt man, lefvande endakt af *potatis*, erforderliga dagliga mängden af ägghvitehaltigt födoämne, hvilken deremot, lemnas redan af omkr. 8 lod ost, eller 16 lod kött, eller 1½ & godt bröd.

den af det onaturliga begäret efter brännvin och ju mera brännvinet vinner insteg, desto mera döfvar detta det naturliga begäret efter sund föda. Här af följer sålunda, att begäret efter brännvin, kraftigt väckt och understödt af brist på sund föda, äfven lika kraftigt motarbetar omtankan att förebygga denna brist. Likasom den starka brännvinstillverkningen uppslukar den tillväxt af vegetabiliska födoämnen, som annars skulle för växande folkmängd blifva tillgänglig, minskar den äfven betydligt tillgången på animalisk föda, icke blott genom den ringare halten af drankutfordringen åt boskapen, utan ännu mera genom landthushållningens uteslutande eller öfvervägande riktning till produktion af potatis och säd för bränneriets behof med försummande af en sund ladugårdsskötsel och instrandet af god kreatursrace. Utan orättvisa torde, i min tanka, en stor del af Svenska folket kunna förebrås att icke förstå beskaffenheten och värdet af godt kött eller i allmänhet god animalisk föda.

En granskning af de meddelade uppgifterna rörande beskaffenheten och anrättningssättet af folkets födoämnen ådagalägger dock, att icke blott den af klimatets oblidhet, fattigdom eller förvärd landthushållning ofta vållade bristen på sund näring, eller det af brännvinsmissbruket ej sällan döfvade begäret efter sådan, utan ock den af bristande kunskap, hog och omtanka vållade försummelsen, att på klokt och för kroppen nyttigt sätt använda befintelig, ofta rik, tillgång, förtjenar uppmärksamhet i fråga om födoämnenas inflytelse på allmänna hälsotillståndet. Det fördras ock att hafva smakat och pröfvat fördelen af mogen säd och jordfrukt, samt af kraftig animalisk föda, väl anrättade, att ej allt för ofta hafva nödgats underkasta sig dess försakelse, för att kunna rätt uppfatta dess värde och sträfvat efter dess vinning. I den försakelses skola, som nöden pålagt en stor del af vårt folk, har det, såsom mig synes, i många hänseenden lärt sig motsatsen, eller likgiltighet för födans sundhet, så väl till ämnets beskaffenhet, som anrättningssättets ändamålsenlighet. Af de i läkarnes berättelser lemnade skildringarne öfver *allmogens kött* röjes lätt hvad för hälsan i detta hänseendet vore att önska förbättradt. Jag vill närmare påpeka blott några omständigheter. *Brödets* godhet, på hvilken i de flesta andra länder sättes ett så hufvudsakligt värde, är ofta nog hos oss, äfven der sädestillgången är riklig, ej föremål för nog omtanka. Bland de talrika *nödrödsämnena*, som blifvit föreslagna, har knappast något hos oss vunnit insteg, onaktadt de nästan alla hafva ett afgjordt företpråde framför den enqvist vidhållna *barken*. Äfven utan behof tillgripes hos oss ofta *frukten* före vunnit mogna och tillredes så, att dess nytjenlighet derigenom ej minskas; af de matnyttiga *svamparne*, som väl i någon mån här, såsom i andra länder, skulle kunna öka näringstillgången, gör vår allmoge intet bruk och våra *vildt växande frukter* och bärslag kunde troligen vida mera och bättre användas, än nu är händelsen; odlingen af nyttiga *trädgårdsväxter*, som skulle kunna i någon mån öka tillgången och växeln af födoämnen, är bland vår allmoge mycket ringa; fördomen förkastar bruket af många animaliska näringsämnen, såsom t. ex. *hästköttet* o. s. v.; de norra landskapens sätt att förvara och använda sin rika *mjölkstillgång* skulle utan tvifvel för oekonomen och hälsan kunna vida bättre ordnas, likasom det derstädes ymniga förtärandet af rå

lax väl torde komma att en gång bekräftas såsom orsaken till landsplågan *Binnikomask*. Både jordmånen och klimatets beskaffenhet pålägga oss omtanken att efter årstidernas kraf för längre tider förvara betydlig mängd af födoämnen. Jemte *surnande*, *torkning* och *rökning* har hufvudsakligen *insaltningen* till detta ändamål vunnit allmänt insteg. På sättet huru härvid förfares beror mycket. Många af läkarnes uppgifter häntyda på den skadliga inflytelsen af de surnade och hårdt saltade födoämnenas stora användande och de hårdt rökta äro ej mindre svårsmälta. I fråga om sättet att ändamålsenligt *anrätta* födoämnen synes mig, vid jemförelse med förhållandet i andra länder, Svensken i allmänhet nästan med ett slags förakt betrakta — jag vill icke säga kokkonsten, om hvilken han icke har något begrepp — utan all befattning med maten, som helt och hållet åt qvinnan öfverlätas och för henne, vid sidan af de viktigare pligterna såsom maka och moder, utom ett ofta med mannen deladt tungt utarbete, ej sällan måste blifva ett föremål, som hon ej med serdeles kärlek och hog till förkofran kan omfatta och om hvilket hon så mycket mindre uppmuntras att skaffa sig mera insigt, som hon ej af någon bättre kunskap och smak hos mannen har att vänta belöning. De obestriddliga fördelar, som det Svenska köket det oakadt i flera landsorter eger, utgöra sålunda ensamt qvinnans förtjeust, för hvilken henne ej kan hållas nog räkning.

Ju lättare tillgången på *godt drickesvatten* bör vara i en stor del af vårt land, desto mera torde böra anmärkas huru litet sinne folket mångenstädes har att betjena sig af denna tillgång, helst när man jemför med andra folks, så forntida, som samtida, åtgöranden att ofta med de största kostnader förskaffa sig godt drickesvatten. Bland våra städer, af hvilka många sakna närbelägen tillgång till godt drickesvatten, har blott en eller annan genom vattenledningar sökt afhjelpa bristen och sällan röjes väl i vårt land den tacksamma vård om en god källa, som är regel i andra länder. Vårt folk synes hafva gifvit *svagdricka* eller *öl* företrädet framför vattnet såsom dryck och vår lags stadgande, Byggn.-Balk. Cap. 7, att »alle hemman böra humlegård hafva och lägga bonde goda rötter till 40 stänger hvart år till dess de blifva tu hundra vid helt hemman», och detta vid äfventyr af betydliga böter, ådagalägger icke blott denna landseeds ålder och allmänlighet, utan ock en klok omtanka för drickats godhet. Att sluta af läkarnes uppgifter om de menliga verkningarna af det numera vanligen dåliga och sura dricka, som allmogen begagnar, synes den förr allmänna konsten att brygga godt dricka och omsorgen för dess forvarande nu befinnas i allmänt förfall och måhända torde äfven så vara förhållandet med humleplanteringen. Ett sådant förfall förklaras ock lätt af det inträng *brännvinet* gjort, sedan dess tillverkning blef allmogens egendom. Bruk och missbruk af brännvin, alltid liggande hårdt nära hvarandra, utgöra ock utan tvifvel i vårt folks lefnadssätt den beklagensvärdaste förvillelsen, hvars följder redan på det djupaste gripit in på både individens, familjens och samhällets välb. Jag vill, bland orsakerna till detta förhållande, förbigå sjelfva Statsmagternas genom lagstiftning och administrativa förfoganden, gifna indirekta eller direkta,

upp-

uppmuntringar, de, i sammanhang med bränvinsbränningens berättigade allmänna utöfning spridda, förvända, begreppen i landthushållningen, det hos oss ofta bestraffade, omåttliga, råa, njutningsbegäret, som i rusdrycker får en så lätt tillfredsställelse och som, äfven bland samhällets s. k. bildade klasser, så ofta frossat i dryckeslaget och desto lättare spridt sin smitta nedåt, ju mera hos oss är regel, att den ene ej vill vara sämre än den andre, den Svenska gästfrihetens frestelser o. s. v. — allt orsaker, som kunna undanrödjas dels genom lagstiftningsåtgärder, dels genom föredöme af bättre hushållning och ädlare njutningar från de bättre lottade och bildade klasserna. I sammanhang med det ofvan anförda bör deremot, i fråga om bränvinsmissbrukets orsaker, uppmärksamheten fästas på den, af mager jord och oblidt klimat betingade, ofta ringa tillgången på och lika ofta bristande smaken för sunda, kraftiga födoämnen och goda maltdrycker m. m. Då, under sådant förhållande, åboen äfven på den minsta hemmansdel innehaft rättigheten och åtminstone till en del äfven konsten att tillverka bränvin och denna vara, dessutom öfverallt tillgänglig till ett lågt pris, ej är underkastad den förskänning, som maltdrycker, samt af ålder fått det falska ryktet om sig att vara hälsosam, var väl bränvinets intrång på de sunda närings- och förfriskningsämnenas gebit oundgängligt, och, sedan det der inträngt, skulle dess bruk blifva desto skadligare och dess afläggande desto svårare, ju osundare den föda och dryck var, som derjemte begagnades. Utsigterna att kunna aflägsna bruk, missbruk och skada af bränvin sammanhänga sålunda, enligt min tanka, väsenteligt med möjligheten att inom de mindre bemedlade folkklasserna bereda tillgång på och smak för sundare och kraftigare föda och dryck, som icke blott motväga skadan af bränvinets förtärande, utan äfven minska retelsen till dess njutning. Med bristande tillgång på och smak för sund föda och dryck står äfven det, i större delen af riket och serdeles norra och medlersta Sverge, öfverhandtagande missbruket af *kaffe* å landsbygden, enligt min tanka, i ej så aflägsset samband och torde på samma väg böra motarbetas.

Beträffande *verkningarna af de fel i lefnadssätt och matordning*, hvilka i ofvanstående öfersigt, enligt Provincial-Läkarnes berättelser, blifvit lagde en del af Svenska folket till last, torde väl kunna anmärkas, att vårt folks lefnadsordning hufvudsakligen varit densamma, ja! i åtskilliga delar ej osannolikt haft att kämpa med större brister på sund föda i forna tider, under det man dock tror sig berättigad till högt loford öfver folkets forntida kraft och hälsa, och att alltså bristerne uti ifrågavarande hänseenden ej förtjena serdeles uppmärksamhet. En närmare granskning af de uppgifter, som varit mig tillgängliga från äldre tider, rörande de bland folket allmänast gängse eller s. k. *endemiska* sjukdomarna synes mig emedlertid ådagalägga, icke blott att dessa sjukdomar varit väsenteligen de samma, som i nutidens uppgifter förekomma, utan ock att deras förnämsta orsak alltid varit och är att söka uti de ofvan skildrade felen i folkets lefnadssätt, hvilka alltså förtjena varmt behjertande. Dessa sjukdomar tillhöra nemligen för det mesta *kroniska lidanden i matsmältningsorganerna* och dessas skadliga följder för hela kroppens näring under en mängd olika

urgamla folknamn, som bättre än allt annat bevisa dessa krämpors höga ålder och stora utbredning. Hit höra i främsta rummet, de hvart inom sin del af Sverge gängse, sjukdomsnamnen: *Poltet, Hoot, Huggbett, Kolik, Flen, Vattflen, Vattsug, Vattklo, Vattfisk, Skärfsven, Magsveda, Magsyra, Mjeltsjuka, Morillan, Moran* eller *Moderpassion, Magkramp, Magafunga, Bröstånga, Håf, Klämsel, Oting* o. s. v. (Jfr *Huss*, *Endem. sjukd.*) af Läkare benämnde *Cardialgia, Pyrosis, Gastrodynia, Dyspepsia, Gastritis chron.* o. s. v. Vål har under sednaste tiders reaktion mot brännvinsbruket detta, bland alla dietfelen, fått uppbära hufvudsakligaste skulden till ofvannämnde krämpor, men en opartisk granskning af förhållandet, hvilken upplyser, så väl dessa krämpors högre ålder, än det allmännare brännvinsbruket, som deras talrikhet, dels bland den qvinliga befolkningen, hvilken i allmänhet föga begagnar brännvin, dels i sådane landskap, hvilka ej gjort sig kända för så stor brännvinsförtäring, bör trygga mot det misstaget, att man endast genom brännvinsförtäringens afskaffande skulle kunna afhjelpa ett ondt, som har flera rötter äfven i andra dietfel, hvilkas beaktande alltså ej får förgätas och bland hvilka den ymniga *kaffedrickningen* på sednaste decennierne äfven af många läkare anklagas. Den af flera läkare begagnade benämningen *Pyrosis suecica* påpekar väl ytterligare ifrågavarande krämpors allmänlighet i Sverge, men får dock ej tydas såsom tillhörde sjukdomen uteslutande vårt land, då t. ex. en medicinsk topografie öfver en del af norra Jutland, vid Skand. Naturforskaremötet 1844 inledad af Dr *Bremer*, omtalar samma sjukdom såsom äfven der endemisk, och af hvad jag rörande förhållandet i Finland erfarit, torde den derstädes vara t. o. m. allmännare än här. All anledning synes dock vara för antagandet att denna sjukdom är mera sällsynt, der dess ofvan antydda dietetiska orsaker ej förefinnas.

Till de hufvudsakligen af lefnadssättet beroende sjukdomarne hörer också, enligt min tanka, otvifvelaktigt den s. k. *Bleksoten*, hvars större utbredning många af Läkarnes berättelser vittna om, under det likväl ej få bland dem häntyda på hithörande sjukdomsfalls fätalighet eller aftagande. I fråga om denna sjukdom, på hvilken i sednare tider så mycken uppmärksamhet blifvit fästad, kräfver den vetenskapliga forskningen i främsta rummet att vid benämningen fästas ett bestämdt begrepp. Vid granskning af uppgifterna finnes nu genast, huru under namnet *Bleksot* den bleka färgen och öfriga svaghetsstillståndet efter förutgångne Frossepidemier, efter svårare och ihållande Magflen och andra kroniska underlivslidanden, efter omåttliga bloduttömningar och för långt utsträckt digifning, efter föregången nöd och alla fattigdomens försakelser, efter brännvinsmissbruk, efter långvarigt vistande i osund luft (väfverskor, skolor) o. s. v. till stor del blifvit sammanförde med den af dessa orsaker oberoende sjukdom, som fordom ansågs företrädesvis, om ej uteslutande, tillhöra flickor af de bättre samhällsklasserna i utvecklingsåldern. Lätt inses, att, då åt sjukdomsnamnet *Bleksot* gifves en så betydlig utsträckning, detsamma till en betydlig del inrymmer just det svaghetsstillstånd af felaktig blodberedning, som har sin förnämsta, om än ej enda, grund, i de ofvan skildrade felaktigheterna i lefnadssättet och företrädesvis osund beskaffenhet och otillräcklig näringskraft hos folkets föda och dryck.

En annan, på felaktig blodberedning äfven beroende sjukdom, som troligen mera i födoämnenä än i klimatet har sin grund, nemligen *Skörbjugg*, hvilken enligt äldre uppgifter hos oss haft så betydlig utbredning, att den härstädes räknats till endemiska sjukdomar, synes deremot på sednare tider hafva till större delen försvunnit, ett förhållande, som möjligen skulle kunna räknas den långt drifna potatisodlingen och derigenom ökade tillgången på vegetabilisk föda till förtjänst.

Utom den stora andel, som brännvinsbruket otvifvelaktigt har uti den s. k. *Magflen*, äro vi äfven genom sednaste tiders förskuingar, serdeles af Prof. *Huss*, berättigade att till de viktigaste följderna af dietfelen lägga en serskild *Brännvinssot*, hvars verkaingar både på kroppen och sinnet ej höra till de minst förstörande.

Ju dyrbarare den fulla arbetskraften hos hvarje individ är, icke blott för samhället i allmänhet, utan serskildt för de klasser, som företrädesvis kallas de arbetande, derföre att de lifnära sig af det kroppsliga arbetet, desto större är ock både den enskildes och det allmännas förlust genom sjukdomar, som, om än icke lifsfarliga, dock under längre tider och i allmännare uthredning undergräfvat krafterna. Från både denna och många andra synpunkter påkallas alltså rättelse af felen i folkets lefnadsätt. Ett bland dessa, brännvinsmissbruket, har tagit uppmärksamheten i sådant anspråk, att redan mycket blifvit vunnit och mycket mera skäligen snart kan hoppas. I den mån detta hopp förverkligas, är ock en stor lättnad vunnit att med framgång kunna motverka de andra felen. Ett icke oviktigt bidrag härtill synes mig kunna och böra sökas deruti, att, med hänsigt till olika landsorters olika förhållanden, allmogen af lättfattliga skrifter finge upplysning om hvad till en sund lefnadsordning hörer, om bästa sättet att anskaffa, tillreda och bevara sin föda och dryck m. m. En god *kokbok för allmogen* och fattigt folk borde alltså i min tanka blifva föremål för ett stort offentligt pris. Har smaken blott en gång blifvit höjd, sjunker den ej så lätt tillbaka. Föredömet af de bättre lottade att eftersträfvat utbildandet af en god Svensk kokkonst, i stället för fäfången att kunna efterapa den Parisiska lyxens alla retemedel för en sjuklig smak — en fäfången, af hvilken vår nationalstolthet borde djupt såras — torde äfven här vara ett vilkor för att med framgång kunna verka på allmogen och de mindre bemedlade, och då detta föredöme äfven blefve ett af tarflighet i mat och dryck, så skulle dess nytta blifva så mycket större.

Ju längre ett folk lemnas utan tillgång på vetenskapligt bildade, rådiga och ömma läkare, desto mera hemfaller det i sina sjukvårdsangelägenheter under behovet att lyssna till det så kallade *qvacksalfteriet*, hvilket är ledt ofta lika mycket af deltagande för nöden, som af spekulation på lättrogenheten. Då ännu på långt när ej ett århundrade förflutit, sedan hvarje af våra vidsträckta provinser fick en läkare på stat och då, oaktadt dess läkares i sednaste tider betydligt ökade antal, ännu hvarje Provincial- och Distrikts-Läkare i *medeltal* för hela riket har att betjena en befolkning af inemot 28,000 personer, flera t. o. m. 60—70 tusen, så är lätt förklarlig den klagan, som af flera läkare förts, öfver menlig inflytelse på hälsotillståndet af folkets okunnighet och fördomar i sjukvård, samt benägenhet för qvacksalfteri, oaktadt omiss-

känneligt är, att förtroendet till läkarekonsten är i jemnt och betydligt stigande hos allmogen, öfverallt der denna egt tillfälle att få konstens biträde. Bland en mängd föreställningssätt, som för sin allmännare utbredning uti ifrågavarande hänseende förtjena uppmärksamhet, må här såsom exempel anföras det om s. k. *Riset*, *Ältan* och *Skärfvan*, såsom egna sjukdomar företrädesvis tillhörande barnåldern och påkallande egna kurmetoder, vanligen utförde af äldre fruntimmer¹⁾ — det om s. k. *Magskärfvan*, eller alla i maggropen sig yttrande smärtors uppkomst af svärdformiga broskets intryckning och deras bot genom detta brosk s. k. upplyftning medelst hvarjehanda åtgärder — det om talrika sjukdomars härrörande från s. k. *Skott* eller öfvernaturlig inverkan och deras botande genom *skjutning* eller på annat vidskepligt sätt — det om nyttan af hvad man kallar *Skabb* såsom skydd mot andra sjukdomar och betänkligheten att bota hudsjukdomen — det om *åderlåtning* såsom ej blott nyttig i de flesta sjukdomar, utan ock nödig vid vissa årtider att förebygga sjukdom o. s. v. Anmärkningsvärd, såsom måhända för Svenska folket egendomlig och i urgamla förhållanden grundad, torde ock vara tron på vissa hälsobrunnars begagnande både som botemedel och præservativ mot sjukdomar, äfven om vattnet drickes blott en kort tid t. o. m. blott under ett enda dygn, hvadan alltså ett slags vallfarter till hälsobrunnar, ofta på en viss dag af året, i många landsorter fordom oftare förekommit och ännu lära förekomma här och der.

Då nu omkring ett sekel förflutit, sedan af Medicinal-Styrelsen i vårt land bidrag till vår medicinska topografie och statistik först började samlas, torde ock sluteligen här böra vidröras frågan: *huruvida af förhandvarande uppgifter kan slutas, att under detta sekels lopp Svenska folkets hälsotillstånd i allmänhet undergått någon förändring vare sig till förbättring eller till försämring?*

Ingen ting är vanligare och t. o. m. naturligare, än att det närvarandes brister betraktas med betydlig förstoring, under det man förminskar det förflutnas. Måhända tillhör ock företrädesvis Svensken både den öfverdrifna ringaktningen för det närvarande och den öfverdrifna högaktningen för det förflutna. För snart 100 år sedan berättade Prov.-Medicus på Gottland (sid. 143): »denna tidsens folk tala mycket om sina förfäder att de haft mer än vanlig karlastyrka» och sådant tal har varit och är mångenstädes hos oss bland folket gängse. Några af Prov.-Läkarnes här ofvan meddelade berättelser öfverklaga äfven släktets fortgående kroppsliga försvagande och i den af Prof. *M. Huss* år 1852 utgifna afhandlingen om Sverges endemiska sjukdomar yttras såsom en afgjord sak »att Svenska folkets kroppsliga kraft är i nedåtgående, i aftagande, att ej säga i sjunkande». Då detta omdöme, för hvilket ingen Svensk kan vara likgiltig, offentligen uttalats icke blott som en förmodan eller befarad möjlighet, utan som en slutsatts, byggd på grunder så säkra att intet tvifvel rörande omdömet giltighet skulle kunna återstå, är en granskning af förhållandet

¹⁾ Genom ett Circular till samtliga Rikets Läkare (Hygiea, Juni 1853) har Sv. Läk. Sällsk. sökt vinna fullständig upplysning om dessa sjukdomsnamns innehåll m. m.

så mycket mer i det allmännas interesse påkallad. Vid denna granskning möter dock först och främst, att en fullständig bild af de forntida förhållanden, med hvilka nutidens skola jämföras, helt och hållet saknas, och att jämförelsen af det närvarande i sin helhet med blott *spridda, ofullständiga, drag* ur forntiden kräfver den största varsamhet i slutsatserna. Men äfven det närvarande tillståndet kan, med ledning af det större material, som till dess bedömande förefinnes, uppfattas mycket olika efter det olika sätt, hvarpå materialet behandlas och omdömet alltså utfalla olika. De grunder, enligt hvilka *hela Svenska folkets* närvarande hälsotillstånd bör bedömmas, synas mig af beskaffenhet att åtminstone i många, om än ej alla hänseenden, kunna tydas till fullkomligt stöd för ett, mot det ofvanstående motsatt, omdöme.

Fråga vi oss först: *huruvida Sverges jord, eller klimat under sistförflutna 100 år förändrats på något sätt, som å invånarnes hälsotillstånd kunnat verka förändring?* så svaras härpå att Svenska jorden genom stor- och enskiften, fortgående odling, vattenaftappningar, utdikning o. d. på sista århundradet och i synnerhet dess sednaste hälft oemotsägligen undergått en äfven för hälsotillståndet fördelaktig förändring, mot hvilken den på ett och annat ställe för hälsan möjliga olägenheten af skogsminskningen torde vara af ringa betydelse. Oemotsägligen har ock jordens afkastning ökats i ett förhållande, som öfverstigit folkmängdstillväxten, då på sednare tider spanmålsutförsel från Sverge kunnat ega rum till betydliga belopp. Någon för hälsan menlig *klimatsförändring* är obevisad. *Från jordmäns- eller klimatsinflytelse kan sålunda ej hämtas något stöd för försämradt hälsotillstånd, men väl för förbättradt.*

Fråga vi oss: *huruvida Statens omtanka om folkets hälsotillstånd varit verksam och kan antagas hafva haft afseend inflytelse?* så svaras, att, ehvad än i detta hänseendet må qvarstå ogjordt och alltså förtjent af ytterligare åtgärder, likväl, i afseende på landets allmänna hälsovårds-administration, obestriddligen egt rum en oafslätlig verksamhet att genom upplysning motarbeta okunnighet och fördomar, att genom närmare tillsyn och understöd aflägsna för hälsan skadliga inflytelser och att vid sjukdomstillfällen bereda lättad tillgång på sakkunnigt biträde. Sålunda hafva populära medicinska skrifter blifvit allmänt spridda, serskild uppmärksamhet på hälsovårdsangelägenheterna å landsbygden blifvit ålagd vederbörande Presterskap, egna Sundhetskommittéer, Kyrkoråden och sluteligen Sockennämnderna. Följderna af missväxt och dyr tid hafva åtminstone under sistförflutna 40 åren genom allmän och enskild välgörenhet och vaksamhet i betydlig mån minskats i jämförelse med hvad i äldre tider i detta hänseendet tillgjorts. Af historiken om Svenska Provincial-Läkare-institutionen upplyses huru Provincial-Läkarnes antal, från 9 i hela landet för 100 år sedan, efterhand och intill närvarande tid vuxit till 85, utom hvilka sjukvården å landsbygden derjemte besörjes af 30 Distriktsläkare och flera der boende Militärläkare, samt städerna hafva 86 egne Stadsläkare eller -Chirurger, oberäknade talrika i dem boende Militärläkare och Privatpractici. Under det folkmängden ännu ej fördubblats, kan med säkerhet antagas att läkaretillgången för landsbygden blifvit omkring 15-faldigt ökad på ett århun-

drade'). Svenska läkarebildningen har ock under tiden genom ökade undervisnings-tillfällen gjort sådana framsteg, att vår läkarecorps i detta hänseendet icke står efter någon af de bäst lottade andra länders. Likadan tillväxt i antal och bildning har äfven egt rum inom barnmorskecorpsen. Till ifrågavarande tids oberäkneligt viktiga framsteg hör ock Skyddskoppvaccinationens införande och utbredning. Organisationen af alla våra offentliga sjukvårdsinrättningar faller äfven inom de sistförflutne 100:de åren, då de äldre hospitalerna mera voro hänförlige till fattigvårdsanstalter. *De stora förbättringar, som sålunda egt rum i landets hälsovårdsangelägenheter, kunna omöj-ligen hafva varit utan en vidsträckt välgörande inflytelse på folket.*

Fråga vi oss: *huruvida folkets lefnadssätt under sistförflutna 100 år så förändrats, att förändringen haft någon inflytelse på allmänna hälsotillståndet?* så hafva vi fullt skäl att förklara de i detta hänseendet föregångna förändringarne af serdeles stor betydighet.

De fördomar i afseende på barnavård, hvilka ännu öfverklagas rådande serdeles bland allmogen å landet, äro naturligtvis ej annat än arf från äldre släkten, och ehur envist de än vidhållas, är dock säkert, att de mycket vikit för en allmännare spridd upplysning och att liktidigt dermed värden om den *tidigare* barnåldren förbättrats, hvartill ock en bättre tillsyn af vederbörande bidragit. Hvad i detta hänseendet under ifrågavarande tid förändrats är dock ringare, än de verkningar, som det så betydligt omskapade *skolväsendet* kan hafva utfövat och komma att utföva äfven på folkets hälsotillstånd. Skolan har nu, med undanträngande af den fordom vanliga föräldra-undervisningen, icke blott uppslagit fasta bopålar öfver allt, snart inom de flesta socknar på landet, utan ock redan hos barnet ofta hopat kunskaper, till hvilka man fordom knappt vid ynglingaålderns slut hade hunnit — den har alltså icke blott tagit hela folket i ojemförligt större anspråk, utan ock för en del deraf stegrat anspråken på tidig kunskap till en serdeles böjd. Läkaren kan ej annat än med en viss oro häruti se ett högt spel, som visserligen kan gifva en stor vinst, men blott under vilkoret af den mest fulländade method. Det torde väl ej vara tvifvel underkastadt, att den *lärda skolans* ökade ansträngningar i sednare tider kostat hälsa ja! lif för flera än i forna tider, men då omisskänneligen hälsovårdsomtanken i denna skola, oakadt de försummelser, som ännu ligga den till last, dock allt mer börjat blifva vaksam och äfven måhända bättre än förr af föräldrar understödjdes, så är möjligt, att olägenhe-terne å ena sidan så uppvägas af fördelarne å den andra, att vår ungdom i det hela ej skäligen kan förebrås att hafva i denna skola förvärfvat ett ökad kunskapsmått på hälsans bekostnad. Om följderna för allmänna hälsotillståndet af *folkskolans* verk-samhet torde ännu vara för tidigt att dömma. Ötvifvelaktigt är, att den genom väckelsen till ordning och snygghet redan bör hafva verkat godt för hälsan, men noggrannare och fullständigare iakttagelser öfver de ofördelaktiga verkningar, som några

*) Förteckningen å Svenska läkare år 1783 upptager 127 läkare ensamt för Sverige, samt 156 chirurger och badare, de förre, såsom anställde vid Arméen och i Städer, till en del ock till-nörande Finland. Förteckningen å läkare och chirurger år 1805, med afdrag af de i Finland anställde, upptager: 314, den för 1853 upptager 426, eller en på omkr. 8350 innevån.

läkare redan antydt, fordras för att afgöra frågan om och huru folkskolorna kunna hafva på hälsotillståndet inverkat menligt i någon större skala.

Den ökade allmänna välmåga, som, på grund af jordbrukets, handelns och andra näringars förkofran, antages hafva under vårt långa fredslugn och serdeles under de sednaste decennierne utbildat sig, har utan tvifvel beredt utväg för en ganska stor del af folket att med *mera komfort* inrätta hela sitt lefnadssätt, om den ock ty värr! derjemte allt för ofta inledt i frestelse till *luxue och öfverflöd*, som ej sällan för mången snart uppslukat välståndet.

Om den besutna allmogens *bostäder* å landet är redan ofvan, enligt Landshöfdingarnes och Provincial-läkarnes berättelser, anmärkt att de, till stor del i sammanhang med enskiftet, i de flesta landsorter betydligt förbättrats. Genom öppnandet af större fria platser, förbättrade gator, anläggning af hamnar och quaiar, muddringar, vattenafledningar, ökad renhållningsomtanka o. s. v. hafva flera af våra *städer* likaledes i sanitärt hänseende förbättrat sitt tillstånd, och den flygtigaste jemförelse mellan de bostäder, med hvilka den rike borgaren åtnöjdes för 100 år sedan och de, som i sednare tider hos oss anses oundgängliga äfven för en *tarflig famille*, visar en förvånande stegring af anspråken på rymlighet och till följe deraf äfven fördelaktigare villkor för sundhet. I sammanhang härmed har ock *snyggheten* otvifvelaktigt mött vida mindre hinder än förr, och måste alltid antagas åtminstone i någon mån främjad af den tilltagande luxen.

I afseende på allmogens *klädedrägt* gifva väl Vederbörandes ofvan meddelade uppgifter anledning att antaga en i sednare tider vida mer utsträckt inflytelse af modets nyckfulla förändringslasta och deraf vållad olägenhet för mångens hälsa. Måhända har ock, under fruktlös täflan med tilltagande fabrikstillverkning, hemslöjden vändt sig något ifrån beklädnadstygers tillverkning. Men genom lägre priser hafva sådana tyger dock otvifvelaktigt äfven för den fattige blifvit lättare åtkomliga och min tanka är, att då man nu kan erhålla både ändamålsenliga och snygga klädesplagg för bättre pris än fordom, denna fördel, sedt i stort, väl torde kunna antagas motväga de öfverklagade följderna af fel genom för tunn klädsel i bomullstyger och dylikt.

Genom, den inom sistförflutna 100 åren införda och snart allmänt utbredda, potatisodlingen, jemte den betydligt ökade sädesproduktionen, har tillgången på *vegetabiliska födoämnen* obestriddligen stegrats högt öfver fordna tidens och under de i allmänhet lägre priserna på både säd och i synnerhet potatis synes alltså på tillräckliga grunder kunna antagas, att brödet äfven i den fattiges koja ej kan hafva behöft saknas, så ofta som förr, äfvensom att potatisen bör hafva i betydlig grad utträngt barkbrödet. Men under det jorden, tacksam för bättre skötsel, gifvit allt rikare afkastning och i större proportion än folkmängdstillväxten lemnat tillgång till vegetabilisk föda, saknas deremot anledning att antaga en motsvarig ökning af *animaliska födoämnen*. Tvertom tala åtskilliga omständigheter för motsatsen. Sålunda synes mig tillgången på så väl *fisk*, vare sig från våra hafskuster, våra insjöar eller våra floder, som ätligt *villebråd* från våra skogar, efterhand hafva minskats. Visserligen har under tiden vår *ladugårdsskötsel* gjort framsteg och enligt officiella uppgifter ökat kreatu-

rens antal i vissa landskap t. o. m. betydligt utöfver folkmängds-tillväxten, men så länge ännu 100,000—170,000 bränvinspannor voro i verksamhet i landet, blefvo, till följe af, den dels mycket knappa, dels genom drank skadliga, utfordringen, både köttet och mjölken så förringade i sin närande kraft, att kreaturens ökade antal ej så mycket bevisar för rikare tillgång på god animalisk föda. På sista decennium har dock, med bränvinspannornas sjunkande ned till omkring 40,000 och ett åt klok ladugårdsskötsel allmänne rigtadt jordbrukssystem, den lyckligaste förändring börjat. Om än, på grund af det anförda, anledning ej saknas, att någon minskning i tillgången till kraftig animalisk föda kan hafva egt rum, så att, den liktidigt med potatisen tillväxande, fattigklassen under någon tid kan möjligen hafva haft ökad svårighet att förskaffa sig det behöfliga närande tillskottet till potatisfödan, så synes likväl å en annan sida den så betydligt ökade mängden af säd och potatis böra hafva äfven för den fattige, som ej missbrukat bränvin, upprätthållit tillgången till näringsämnen i det hela på, om ej bättre, åtminstone lika god ståndpunkt, som i forna tider, då potatis saknades och sädestillgången så ofta var knapp.

Väl yttrade Prov.-Medicus i Östergötland i embetsberättelse redan 1769 att »kaffedrickningen öfverskridit alla gränser, så att icke ens klockare, fiskare och trädgårdsmästare kunnat umbära den arabiska drycken, som medförde så många sjukdomar», hvaraf kan slutas att kaffemissbruk ej är något nytt hos oss — men säkert är dock, att detta missbruk aldrig förr nått närvarande höjd¹⁾. Troligt är väl dock, att i allmänhet de personer, som dricka serdeles starkt kaffe, genom sitt lefnadssätt i öfrigt motverka dess skadliga inflytelse och att de, som dricka serdeles ymnigt kaffe i allmänhet ej förtära det i samma förhållande starkt samt att i öfrigt vanans makt kan oskadliggöra en del af missbruket. Att detta likväl haft menlig inverkan på mångas hälsa synes af flera läkares iakttagelser, men då missbruket egentligen nått sin betydligare höjd inom sista 10—15 åren, så torde frågan om hvad detta kan hafva skadat allmänna hälsotillståndet ännu böra lemnas öppen för längre tids rön.

Då af de här ofvan vidrörda förändringar i folkets lefnadssätt flera bordt i mer och mindre betydlig mån bidraga till hälsotillståndets och kroppskrafternas förbättring, andra åter, om än skadliga, dock icke kunna antagas hafva, öfvervägande de vunna fördelarne, utöfvat någon bestämd allmänne försvagande och ohälsosam inflytelse å hela folket, möta vi åter uti den höjd, till hvilken *bränvinssmissbruket* stigit, en fiende till, bland annat äfven hälsa och kroppskraft, hvilken utan tvifvel i alla hänseenden kostat Sverige mer än samtelige dess krig och som derföre äfven bör fruktas och bekämpas mer än någon annan fiende. För att rätt uppskatta vår ståndpunkt i sednaste tider i afseende på denna fiende, är nödigt, att erindra huru bränvinet redan för 100 år sedan hos oss var en fruktansvärd makt i staten och huru tryckta skrifter redan

från

¹⁾ Enl. underd. betänkande om Kreditförhållandernes ordnande den 8 April 1853 har förbrukningen af kaffe i Sverige, fördelad på hvar inneväånare, stigit från $\frac{1}{4}$ & årligen under åren 1830—39 och 2 & år 1842, till 3 & åren 1851 och 1852; förbrukningen af socker under samma tid från $3\frac{1}{2}$ & till 3 &.

från den tiden omtala, att knappt en på 100 fanns, som ej söp bränvin, att aptitsupen till både middag och qväll redan var sed på landsbygden, att bränvin flerstädes gafs såsom förmodadt stärkande medel äfven åt späda barn o. s. v. Historien om Svenska bränvinslagstiftningen under de sistförflutna 100 åren förete från början till slut en dyster skildring af växlande planer och åtgärder alltefter växeln af spanmålspriser, statshushållningstheorier och segrar på fosterlandskärlekens eller på egennyttans sida. De växlande, ofta stridiga, lagstiftningsåtgärderna hafva under hela tiden sökt och funnit stöd och försvar än i spridandet af falska läror om bränvinets oskadlighet, nytta, ja behöflighet för vårt klimat, än i trogna teckningar af bränvinssmissbrukets rysligt, förstörande verkningar på människornas både andeliga och lekamliga hälsa och krafter. Den Prov. Medicus på Gottland, som för snart 100 år sedan berättade huru folket omtalade en mer än vanlig karlastyrka hos förfädren, förklarade redan orsaken till nationens tilltagande veklighet vara bränvinssmissbruk, och i åtskilliga af Prov.-Läkarnes embetsberättelser från sednare hälften af förra seklet föres äfven samma klagan. Elhvad mängd af bränvin än må hafva tillverkats och förtärts vare sig under s. k. frihetstidens mest bränvinsvänliga period eller under de regala bränneriernas flor, är dock ganska säkert, att tidpunkten *efter* 1809 i afseende på tillverkningsbeloppets storlek lemnat sina föregångare långt bakom sig och att sålunda största bränvinförbrukningen med svåraste följderna af bränvinssmissbruket äfven måste ligga närmare vår tid. Om vi nu rådfråga de officiella uppgifter, som kunna gifva ledning för en allmän statistik öfver bränvinssmissbrukets *nuvarande* ståndpunkt i vårt land, så äro beräkningarne af den årliga tillverkningens belopp så vacklande, att, då *Hagelstam* uppskattar dessomna till 54 millioner kannor, Finanskommittéens underd. betänkande af den 8 April 1853 antager blott hälften. Något säkrare måttstock ger antalet beskattade bränvinsspannor, hvilket från maximum, år 1829, af 173,126, sjunkit år 1850 till 43,947 med inom sista decennium till nära hälften minskad kannerymd, och när härvid derjemte i öfvervägande tages, att af förstnämnda antal icke mindre än 112,823 utgjordes af pannor, som icke öfverstego 20 kannors rymd, men dessa pannor 1850 utgjorde blott 34,075, så kan häraf åtminstone med säkerhet slutas att den s. k. *husbehofsbränningen* med sina dageliga och stundeliga frestelser till bränvinssmissbruk betydligt minskats. Nykterhetsföreningarnes årsberättelser, hvilka å ena sidan med lifliga färger skildra bränvinssmissbrukets förfärliga verkningar och svårigheterna att besegra dessamma, vitsorda dock å andra sidan stora framsteg af nykterhetsreformen serdeles i vissa landsorter. Provincial-Läkarnes årsberättelser för 1851 ådagalägga, att bränvinssmissbruket bland allmogen är, dels här och der *aflagdt*, dels *sparsamt*, dels i *ett betydligt allmännare aftagande* mot förr, serdeles i norra delen af Norrbottens län, i Jemtlands län, större och mindre delar af Wester-Norrlands, Gefleborgs, Örebro, Westerås, Upsala, Nyköpings, Skaraborgs, Calmare, Jönköpings och Hallands län, samt största delen af Skåne, äfvensom att i de ty värr! ännu talrika andra delar af riket, der detta bruk fortfar, eller t. o. m. ännu synes tilltaga, förebräelsen dock mindre gäller allmogens dagliga husliga lif, som ofta t. o. m. kan vara nyktert, än stadsresor, sam-

qväm, auktioner, marknader o. s. v. Förnämligast uppgifves det svåra bränvinsmissbruket förekomma bland städernas och landsbygdens lösa befolkning af arbetsklassen. En källa, från hvilken de fullständigaste och tillförlitligaste upplysningar i ifrågavarande hänseende böra väntas, utgöres af Landshöfdingarnes s. k. Femårsberättelser. Den tryckta serien af dessa underd. berättelser från och med 1823 till och med 1850 innehåller, att under hela denna tiderymd bränvinsmissbruket bland den besutna allmogen och serdeles bland det *uppväxande släktet* varit i *aftagande*, såsom samfald verkan af dels stigande välmåga, dels inskräntare husbehofsbränning, dels minskadt antal krogar, dels folkbildningens och nykterhetsföreningarnes verksamhet att sprida bättre insigter. Endast St. Kopparbergs, Calmare, Blekinge, Götheborgs och norra delen af Hallands län hafva af Länsstyrelserna antingen alldeles icke, eller ock blott vilkorligt och i inskräntare mån, kunnat erhålla sådant vitsord, och på denna ståndpunkt är äfven Stockholms stad. Om man t. o. m. åt dessa officiella vitsord skulle vilja gifva en annan tydning eller en ringare vikt, återstår dock alltid den egna erfarenheten för hvar och en, som samlat sådan, rörande lefnadssättet under de sistförflutna 20—30 åren, gifvande, efter mitt förmenande, det obestriddliga utslag, att inom de *bättre och medelklasserna* det dagliga bruket och oftare missbruket af starka drycker dels helt och hållet upphört, dels så betydligt aftagit, att dess förr så vanliga yttringar medelst flitiga besök å källare, repeterade supar vid måltiderna, toddysförtäring, vilda dryckeslag, oftare rus o. s. v. numera af allmänna opinionen allt mer och mer flyttas in på liderlighetens föraktade område och att inom den *besutna allmogen* icke blott bruket af bränvin betydligt minskats, hos en del af de förmögnare till och med undanträngts af viner och andra utländska drycker, utan ock missbruket deraf allt mer betraktas med ömkan och förakt. När på ofvannämnda sätt de officiella berättelser, som bland annat äfven hafva till föremål att gifva en trogen bild af folkets lefnadssätt, öfverensstämma med den enskilda erfarenheten, synes mig icke berättigadt, att undertrycka den för fosterlandsvännen så hoppgifvande slutsats, som häraf kan dragas, att tidpunkten för det utbreddaste bränvinsbruket och -missbruket inom *hela Svenska folket* redan ligger, måhända 15 till 20 år, bakom oss och att nationen redan tillkämpat sig en stor seger öfver sin värsta fiende, då folket nu står deladt i 2:ne delar, en ömkansvärd minoritet, som ännu åt bränvinet uppoffrar välstånd, huslig lycka och alla kroppsliga samt andeliga krafter och en vida öfverlägsen majoritet, som med djup öfvertygelse och smärta inser den fara, hvarmed rusdrycker hotat och hota vårt samhälle och allvarligt vill förjaga bränvinet inom det tränga område, der det kan vara tillåtet. Mot denna ljusare åsigt af Svenska folkets nuvarande förhållande till bränvinet kan väl göras det inkast, att den stora bränvinsförbrukningen i landet ej vore förklarlig, om blott minoriteten af folket vore den hufvudsakliga consumenten. Detta inkast tror jag dock förfalla för en närmare bekantskap med denna minoritet. Jag tror den nemligen till största antalet bestå af dels städernas och landsbygdens *fattighjon*, dels den egna klass, som fått namnet *proletärer*, och vegeterar på landet såsom backstugusittare, inhyses-hjon, statorpare, lösdrifvare o. s. v., i städerna såsom fria arbetare, hamnhusar o. s. v., samt recruterar af allt hvad för lättja och liderlighet utstöttes från de andra samhälls-

klasserna. Äfven för frågan hvart den växande bränvinsmängden tagit vägen ådagaläggas betydelsen af denna samhällskroppens parasit, som till stor del lefver och dör af bränvin, bäst af den hastighet, hvarmed den skjuter fram. Tabellverket upptager för år 1840 ensamt backstugu-, inhyses- och fattighjon i riket till 364,727, för år 1845 till 406,862 och för 1850 till 427,274. I lika, om ej större, proportion torde statorpare och andra dylika personer å landet, samt löst folk i städerna skäligen kunna antagas hafva tillvuxit. Då bland dessa folkklasser och dem närmast stående bränvin kan förtäras af en person till öfver en half kannas mängd på dagen, så är årliga åtgången af de många millioner kannor lätt förklarad ¹⁾.

Så länge fattighjon, proletärer och deras vederlikar i bränvinsmissbruk ännu väl ej utgöra mer än omkr. $\frac{1}{4}$ af Sverges *hela* befolkning och omöjligen kunna gifva pregel åt *hela* Svenska folket, synes mig alltså, på grund af det anförda, berättigadt att antaga: *det äfven Svenska folkets lefnadssätt under sednaste tider på ett för allmänna hälsotillståndet fördelaktigt sätt förändrats genom den ökade komfort, till hvilken ökad upplysning och välmåga gifvit väckelse och näring, samt genom minskadt bruk och missbruk af bränvin*, ehuruval vid sidan af denna fördelaktiga förändring, som tillika i allmänhet omfattar den besutne bonden, befolkningen ty värr! jemväl innefattar en egen afdelning, som, lefvande mest för dagen, gjort bränvinsruset till sin tröstare mot den dystra framtidslösheten. Ju mera dessa, ännu till antalet växande, framtidslöses moraliska och kroppsliga elände tynger i ena vågskålen, med desto större andelig och lekamlig hälsa och kraft behöfver nationens stam och kärna motväga jemvigstens rubbning för det hela. Att detta behöf redan af Svenska folket blifvit insedt och med hvarje dag djupare uppfattas är min öfvertygelse, som äfven har stödet af de tillgängliga statistiska data, hvilka här kunna hafva någon tillämplighet.

Hvad först *folkmängdens tillväxt* beträffar, så har den, enligt Tabellverket, i årligt medeltal under åren 1771—1795 utgjorts af 10,048, under åren 1796—1820 af 12,170, under åren 1821—1845 af 29,252 och under åren 1846—1850 af 33,201. Så vidt denna tillväxt beror af *nativitet*, gäller den dock blott till en del såsom bevis för nationens sundhet, då just inom proletär-klassen fortplantningsdriften och -kraften är känd att vara serdeles verksam. Ju mera åter folkmängdstillväxten beror af minskad *mortalitet*, desto mera är den oafhändig af proletärerna, hvilkas lifstid i allmänhet är korrt. För att utreda Svenska folkets *dödlighet* med all den fullständighet och tillför-

¹⁾ På ofvan framställda åsigt grunder jag för min del förklaringen af den värma, hvarmed frågan om reform i bränvinslagstiftningen nu, äfven af *allmogen* i vårt land, omfattas, äfvensom mitt hopp om denna frågas lyckliga utgång vid riksdagen. Det allmänt föreslagna medlet: bränvinets fördyrande skulle vara ändamålslost, om man hade behöf att hindra förbrukningen inom den välmående delen af folket, men skall deremot blifva i flera hänseenden verksamt för Sverges verkliga bränvinsslagstiftningen eller de fattigaste klasserna, som, när en sup bränvin så stigit i pris, att dess utbyte mot sunda födoämnen och drycker är möjligt, icke kunna undgå att göra försök med sådant utbyte, hvilket icke blott skall motverka skadan af bränvinet, så länge detta derjemte förtäres, utan slutligen och qvåfva det sjukliga begäret efter bränvin. På denna väg skall sålunda den del af befolkningen, som nu, under allt för uteslutande potatisnäring, kroppsligt lider redan af brist på animalisk föda och dessutom för så billigt pris kunnat döfva den naturliga hungern genom det förderliga bränvinet, tvingas att förändra sin smak och höjas till både lekamlig och andelig kraft.

litlighet, som vårt, i flera hänseenden utmärkta, gamla Tabellverk erbjuder, har jag från Svenska Tabellverkets början beräknat nedanstående:

Öfversigt öfver årliga dödligheten i Sverige.

Antal innevånare, på hvilket ett dödsfall inträffat (utom dödfödde):									
År	i hela Riket.	i Stockholms stad.	År	i hela Riket.	i Stockholms stad.	År	i hela Riket.	i Stockholms stad.	i Rikets öfrige städer.
1749	36,27		1791	39,83	20,04	1821	40,31	26,75	31,5
1750	38,02		1792	42,00	26,65	1822	45,55	27,72	37,7
Medeltal	37,14		1793	42,11	24,52	1823	48,06	28,60	39,9
1751	39,07	21,36	1794	43,44	24,40	1824	49,47	25,03	39,1
1752	37,41	19,33	1795	36,85	19,80	1825	50,08	27,47	37,0
1753	42,48	24,89	1796	41,78	25,24	1826	45,51	22,01	33,1
1754	38,81	20,61	1797	43,25	26,12	1827	44,56	21,05	32,1
1755	37,33	19,79	1798	44,57	26,11	1828	38,53	19,66	24,0
1756	36,91	18,98	1799	40,87	23,01	1829	35,61	19,24	26,5
1757	34,54	19,15	1800	32,79	22,36	1830	42,71	22,78	35,1
1758	31,94	20,37	Medeltal	40,81	23,91	Medeltal	44,12	24,13	33,7
1759	39,29	22,20	1801	39,42	29,21	1831	39,54	23,43	30,5
1760	41,63	18,45	1802	43,18	27,64	1832	43,93	27,71	37,3
Medeltal	37,94	20,51	1803	43,18	29,21	1833	47,27	27,57	38,1
1761	40,00	21,72	1804	41,28	22,23	1834	40,10	12,78	22,1
1762	33,17	21,43	1805	43,64	24,39	1835	55,28	31,57	45,1
1763	31,22	15,58	1806	37,84	17,39	1836	51,38	24,70	41,6
1764	37,62	20,27	1807	40,00	19,50	1837	41,71	22,72	34,7
1765	37,02	21,07	1808	30,37	14,94	1838	42,61	20,16	34,7
1766	40,86	22,52	1809	26,48	15,10	1839	43,50	26,38	35,0
1767	40,03	24,00	1810	32,51	21,70	1840	50,42	26,35	41,5
1768	37,72	27,98	Medeltal	37,79	22,13	Medeltal	45,58	24,34	36,0
1769	37,71	26,69	1811	35,61	20,52	1841	52,78	26,60	44,1
1770	39,23	25,81	1812	33,94	22,26	1842	48,93	27,49	41,4
Medeltal	37,45	22,79	1813	37,40	22,70	1843	47,83	26,89	39,8
1771	36,82	23,33	1814	40,93	30,77	1844	50,61	28,63	42,0
1772	27,39	16,37	1815	43,62	28,06	1845	54,43	29,42	43,0
1773	19,68	19,50	1816	45,42	27,17	1846	45,09	23,06	33,9
1774	46,72	34,63	1817	42,42	24,50	1847	42,32	31,10	35,8
1775	41,77	23,32	1818	42,24	23,81	1848	51,07	27,17	41,4
1776	45,00	23,82	1819	37,66	21,50	1849	50,72	26,33	41,7
1777	41,27	23,76	1820	42,07	21,23	1850	50,82	24,00	35,7
1778	38,60	24,09	Medeltal	40,13	24,25	Medeltal	49,55	27,16	39,9
1779	36,21	27,30	Uppgifter från andra länder:						
1780	47,33	22,46							
Medeltal	38,15	23,86	I Norge	1753—56	en död på 47 innevånare:				
1781	40,31	20,87	» »	1826—35	» » » 51				
1782	36,39	20,77	» »	1846—50	» » » 54				
1783	36,58	19,17	» Danmark	1801—33	» » » 41				
1784	34,43	21,87	» »	1834—39	» » » 43				
1785	36,31	22,89	» »	1840—44	» » » 46				
1786	39,55	22,99	» »	1845—49	» » » 44				
1787	42,63	23,04	» Preussen	1840	» » » 38				
1788	38,90	22,50	» »	1850	» » » 35				
1789	32,11	19,15	» England	1849	» » » 40				
1790	34,95	18,11	» Ryssland	1842	» » » 28				
Medeltal	37,21	21,13	» Belgien	—	» » » 43				
			» Frankrike	—	» » » 40				
			» Finland	—	» » » 35—40				

Årliga folkmängden för hela riket har blifvit bestämmd genom tillägg till hvarje föregående år af både skilnaden mellan födde och döde, och i eller i af skilnaden (+ eller —) mellan, de till en början hvar tredje och sedan hvar femte år uppgifna, folkmängderna; för städerna blott genom tillägg af sistnämnde skilnad.

Af denna Öfversigt är ovedersägligen ådagalagdt, att dödligheten i *hela riket*, hvilken under de 102 åren vexlat mellan en på 19,68, år 1773, och en på 55,28, år 1835, i medeltal för de 3 decennierna, 1821—1850, ej blott varit betydligt lägre, än för något af de förutgångna, utan ock befunnit sig i ett jemnt fallande, så att den numera i ringhet synes estergifva endast Norge. Då offren för bränvinet detta oaktadt under tiden otvifvelaktigt varit talrika och till en viss tidpunkt i stigande, så kan den minskade dödligheten ej förklaras annorlunda, än att en större del af befolkningen bättre än förr motstått de mot hälsan fientliga inflytelserna. Ehuru beklagensvärdt stor dödligheten i Stockholm visar sig, synes dock så väl denna, som dödligheten i rikets öfriga städer äfven hafva på sista 3 decennierna minskats¹⁾.

Svenska folkets betydligt ökade lifslängd ådagalägges ytterligare genom den af *Forsell*, Statistik öfver Sverge, 4:de upplagan 1844, efter *Flygare* anförda beräkningen öfver sannolika återstående lifstiden. Då nemligen, under åren 1780—1795, icke ens halfva antalet af fodde barn uppnådde 35 års ålder, uppnåddes deremot under åren 1816—1835 icke mindre än 45 års ålder af halfva antalet födde. Uti denna minskade dödlighet har naturligtvis skyddskoppypmningen en ej obetydlig del, då t. ex. inom ett år, 1763, i Sverge med Finland af Smittkoppor afledo icke mindre än 17,373. Med anledning häraf motser jag ock det inkast, att, när oaktadt Smittkoppornas oftare härjningar under de första 50—60 åren dödligheten likväl ej varit större, man skulle kunna förmoda, att folket då bättre motstått *andra* sjukdomar, hvilka under sednaste 40—50 åren skulle skörda så mycket flera offer i stället för Kopporne. Denna förmodan vederlägges dock på det bestämdaste af både den jemnt fortgående och till beloppet så betydliga minskningen af dödligheten, en minskning, som uppgår till nära det dubbla af den förfärligaste Smittkoppshärjningen år 1763. Om än Svenska folkets, på ofvan uppgifna sätt icke blott tillfälligt, utan under en längre tidsföljd, minskade dödlighet visserligen ej bestämdt bevisar ökad hälsa och kroppslig kraft hos hela nationen, så synes mig ett så lyckligt förhållande dock ännu mindre vara förenligt med antagandet att Svenska folkets kroppsliga kraft skulle vara i sjunkande, så framt nemligen kroppskrafternas fortgående aftagande hos ett folk väl måste leda till ökad sjuklighet och denna åter till ökad dödlighet.

Beträffande vidare vår ungdoms kroppsliga utbildning och krafter, så hafva, de i berättelserna om resultaten af de årliga beväringmönstringarne meddelade, uppgifterna begärligt omfattats såsom en värdefull måttstock för den skadliga inflytelsen af bränvinsmissbruket på folkets hälsotillstånd och äfven tolkats såsom bevis för hela Svenska folkets fortgående försämring. Dessa mönstringar erbjuda onekligen ock oskattbara

¹⁾ Såsom ett ojäfagtigt bevis att dödligheten inom samhällen, der superiet herrskar såsom allmän last, är mycket större än inom andra, der sådant förhållande ej kan antagas, har Professor *Huss*, Sverges endem. sjukdomar, anført dödligheten i Eskilstuna stad åren 1848—1850, som skall hafva uppgått till en på 33. Då nämnda fabriksstad otvifvelaktigt står högt, om ej högst, i bränvinsmissbruk bland alla våra städer, skulle dess så uppgifna dödlighetsförhållande bevisa litet eller intet mot bränvinets skada för lifvet, derest uppgiften af *Forsell* att dödligheten i våra städer i allmänhet, hufvudstaden oberäknad, är en på 33 vore grundad och derest detta förhållande, som af ofvanstående öfversigt verkligen synes hafva i städerna egt rum åren 1821—1830, ej sedan så förbättrats, att Eskilstuna, med dödlighet af en på 33, i jemförelse med de andra städerna numera kan tjena som ett varnande exempel.

tillfällen till medico-statistiska iakttagelser, hvilkas begagnande på allt sätt bör uppmuntras och utsträckas utöfver det närmaste militäriska syftet, som hittills varit deras enda föremål. För att gifva en fullständig ledning för omdömet om hvad af dessa besigtningars resultat kan slutas med hänsigt till vår manliga ungdoms kroppslängd och styrka, har jag med stöd af alla de läkarerapporter om beväringsmönstringarne, hvilka äro tillgängliga, uppgjort följande:

Öfversigt öfver Svenska beväringsmönstringarnes resultat:

Födelseår.	Besigtningår.	Af 100 besigtigade hafva blifvit			Födelseår.	Besigtningår.	Af 100 besigtigade hafva blifvit			Medellängden af första klassens approberade och exöfverade beväring.
		ställd på tillväxt och förbättring eller kasserade för undermålighet, allmän svaghet och sjuklighet.	approberade.	kasserade.			ställd på tillväxt och förbättring eller kasserade för undermålighet, allmän svaghet och sjuklighet.	approberade.	kasserade.	
1795	1816	Rapporterna så ofullständiga, att endast för ett mindre antal af rikets län någon upplysning kunnat vinnas.			1820	1841	26,46	56,90	23,1	5 fot 7,61 v. t.
1796	1817				1821	1842	23,64	59,95	22,2	5 » 7,50 »
					1822	1843	25,59	58,47	22,4	5 » 7,61 »
					1823	1844	24,59	58,75	21,9	5 » 7,67 »
1797	1818 ¹⁾	18,70	75,78	19,2	1824	1845	24,38	59,85	20,9	5 » 7,74 »
1798	1819	19,93	66,89	22,2	1825	1846	22,70	61,75	21,3	5 » 7,62 »
1799	1820	25,16	61,55	24,0	1826	1847	22,23	61,70	22,5	5 » 7,74 »
Medeltal		21,26	68,07	21,8	1827	1848	21,59	58,56	23,3	5 » 7,64 »
1800	1821	23,53	64,05	14,8	1828	1849	21,04	62,08	20,5	5 » 7,90 »
1801	1822	20,80	67,04	14,2	1829	1850	22,28	62,28	18,9	5 » 7,77 »
1802	1823	20,10	67,37	15,6	Medeltal		23,45	60,04	21,7	5 fot 7,68 v. t.
1803	1824	19,09	68,14	15,6	1830	1851	19,50	64,86	17,8	
1804	1825	16,93	80,02	15,6	1831	1852	18,86	66,23	17,0	5 » 7,75 »
1805	1826	14,42	69,71	15,8						
1806	1827	15,82	71,09	15,9	Minsta längden af Soldatmålet i Sverige är:					
1807	1828	17,39	69,41	16,4						
1808	1829	20,33	67,21	16,8	vid Lifgarderna till fot 5 fot 8 t. Sv. verkmått.					
1809	1830	20,21	67,47	16,2	» Indelta Infanteriet 5 » 7 » »					
Medeltal		18,86	69,21	15,7	» » Cavalleriet 5 » 6 » »					
1810	1831	17,69	68,90	16,7	Franska Infanteristmålet 5 » 3 » »					
1811	1832	23,50	63,60	18,2	Preussiska » » nära 5 » 6 » »					
1812	1833	18,32	69,93	18,0	Engelska » » 5 » 7 » »					
1813	1834	21,11	64,46	20,2						
1814	1835	26,07	58,83	19,2						
1815	1836 ²⁾	16,30	80,36	13,1						
1816	1837	20,90	62,66	21,9						
1817	1838	18,15	63,67	22,9						
1818	1839	23,22	59,49	23,3						
1819	1840	26,06	57,10	22,2						
Medeltal		21,19	64,90	19,5						

För hela den tid af 35 år, som ofvanstående öfversigt omfattar, visar sig alltså antalet ynglingar *ställd på tillväxt* och *förbättring* eller *kasserade* endast för *undermålighet*, *allmän svaghet* och *sjuklighet* hafva växlat emellan 14,42 %, år 1826, och 26,67 %, år 1835; antalet *fullmålige* och *approberade* hafva växlat emellan 56,96 %, år 1841, och 80,62 %, år 1825, och hela antalet

¹⁾ Uppgifterna ännu ofullständiga för uteblifne rapporter.

²⁾ Endast 5 län, Studenterne och Stockholms stad.

*kasserade mellan 13,1 %, år 1836, och 24 %, år 1820. Sålunda framstå väl mellan enstaka år ganska betydliga skilnader, men ju större dessa skilnader äfven mellan närliggande år visa sig vara, desto mera häntyda de på tillfälliga inflytelser, desto mera måste undvikas att på jmförelsen mellan blott 2:ne enstaka år grunda någon slutsats om hela folkets hälsotillstånd och släktets förbättring eller försämring. Med motsatt förfarande är af ofvanstående tablå lätt insedt, huru man t. ex. skulle kunna sluta, att fäderneslandets beväringssngdom från 1820 till 1826 hade gjort en betydlig tillväxt i längd och krafter, från 1826 till 1835 åter i ännu större proportion sjunkit och huru den ånyo från 1841 t. o. m. 1852 befinner sig i förkofran, så att den uppnått nära nog samma ståndpunkt, som det fördelaktigaste året 1826 o. s. v. Om än dessa slutsatser t. o. m. kunna vinna något stöd i de motsvariga födelseårens beskaffenhet under ifrågavarande tid, så vill jag för min del dock blott åt medeltalen för flera år gifva något slags vitsord. Af dessa skulle nu kunna slutas att *undermålighet* samt *allmän svaghet* och *sjuklighet*, hvilka under åren 1821—1830 voro lägst, under hvarje af de följande 2:ne decennierna tilltagit, så att dessa fel sluteligen öfverstigit t. o. m. första triennium, att antalet *approberade* ynglingar under decennium 1841—1850 varit lägre än förut och antalet *kasserade* större, samt att ungdomen under sistnämnda decennium följaktligen skulle hafva varit kortväxtare och svagare än förut. Men äfven dessa slutsatser äro många betänkligheter underkastade. Först och främst hafva beväringssmönstringarne åtskillige år varit inskränkta till blott en del af rikets län och då skilnaderna mellan länen äro mycket stora, så inverkar detta på summorna i öfversigten; vidare äro vissa år icke endast första klassens ynglingar, utan flera åldersklasser af beväringen sammanräknade, och dessutom bland fullmålige upptagne de, som redan i krigstjänst ingått o. s. v., hvilket i fråga om kroppslängden måste vara af stor betydighet; en stor olikformighet i förfarandet vid beväringssmönstringarne så väl å olika tider, som å olika orter, synes ock med fullt skäl kunna antagas, helst då man granskar uppgifterna för hvarje serskildt län¹⁾, och härmed sammanhänger nära det viktiga anförandet af Prov.-Läk. i Jönköpings distrikt (sid. 118) rörande, den på beväringens aftagande längd grundade, slutsatsen om befolkningens förfall i fysiskt hänseende, att nemligen denna grund till stor del måste bortfalla för den, som känner förloppet vid sednare års beväringssmönstringar, *vid hvilka det befintelga antalet munderingspersedlar skall bestämma antalet af approberade, med urval af blott de längsta och starkaste bland dem, som i öfrigt hålla målet*. Af kanske större vikt än siffrorna för bedömandet af Svenska beväringssngdomens fornda och närvarande kroppslängd och styrka äro ock de i äldre rapporterna uttalade allmänna omdömen i detta hänseendet. Redan i sammandraget öfver beväringssmönstringarna åren 1816 och 1817 yttras; »det har nästan öfverallt visat sig att ungdomen vid fyllda 20 år icke nog allmänt uppnått den för beväringsskyldiga föreskrifna längden af 5 fot 5 tum och att den lika litet allmänt eger den fasthet i lemmarne, som fordras för att vara vapenföra». (I ett län 23 %, i ett annat 29 %, ställde på tillväxt; i Kronobergs län af 47 kasserade 30 för klen växt; i Elfsborgs län utgjorde på tillväxt satte nära halfva antalet af de approberade). 1818 säges detsamma hafva visat sig nästan öfverallt, så att den fastställda längden anses vara ett hinder för ändamålets vinnande och 1819 säges »inträffa i allmänhet att knappast hälften, på flera ställen icke $\frac{1}{3}$ t. o. m. icke ens $\frac{1}{4}$ af de beväringsskyldige ega vid 20 års ålder nödig styrka och fasthet till krigstjänst, eller ock sakna de endast den föreskrifna längden». Rörande året 1826, som enligt ofvanstående Öfversigt af alla varit det fördelaktigaste i afseende på undermålighet och allmän svaghet, yttras, att »allmän svaghet i synnerhet varit betydlig såsom uppgående till 33 %,» i sammanhang hvarmed en Prov.-Läk. i Calmare län »anser det aftagande i kroppsstorlek och krafter, som är synbart på de sednare 12 åren, till en del böra härledas från den oseden, att ynglingar från 10—15 års ålder förtära nästan lika quantitet brännvin, som fullväxta». Denna klagan öfver brännvinsmissbrukets skadliga inflytelse, hvilken egentligen från 1822 uppträder oftare, rigtas sedermera beständare mot barnen af grufve- och bruksarbetare, stator-*

¹⁾ Så t. ex. upplyses 1824 att i Jemtland, som hela tiden förut haft det bästa vitsordet för stort antal approberade, ynglingarne, fastän undermålige och lytte, dock blifvit antagne af serskilde orsaker.

pare och de fattigare klasserne i allmänhet. På grund af det anförda synes mig i allmänhet betänkligt, att af, de hittills vunna och här ofvan meddelade numeriska, resultaten af våra beväringssmönstringar, med anspråk på tillförlitlighet, draga några slutsatser om *hela* vårt folks förändrade hälso- eller krafttillstånd för längre tiderynder. Men om man detta oagadt och i brist af något bättre vill begagna dessa siffror till ledning för omdömet och af medeltalet för åren 1841—1850 vill sluta, att beväringssunddomen varit kortväxtare och svagare än förut, så måste man ock af sifferuppgifterna för de sistförflutna 12 åren, på sätt ofvan yttradt är, sluta att beväringssunddomen alltifrån 1841 befinner sig i ett fortgående lyckligt tilltagande af kroppslängd och krafter, samt med 1852 nära nog uppnått lika fördelaktiga förhållanden, som någonsin förut. Om dessutom medellängden af 1:sta klassens exercerade och approberade beväring, sådan den från Kongl. Landt försvars-Departementets Commando-Exped. blifvit mig benäget meddelad, jemföres med dels Svenska, dels åtskilliga uppgifna utländska soldatmål, så finnes Svenska beväringen bära hufvudet lika högt, som författningen bjuder för vårt indelta Infanteri, och hafva halfva hufvudet före Franska Infanteristen, samt äfven få jämförelse med andra länders Infanteri, så att, derest styrkan att bära vapen kunde mätas efter kroppslängden, vår beväring numera åtminstone bör kunna antagas göra heder åt vårt land. Den förbättring, som sista 12 åren utvisa, synes ock, för så vidt bränvinmissbruket haft del uti beväringens klenare beskaffenhet, gifva mycken sannolikhet åt min ofvan yttrade åsigt, att detta missbruk inom hela Svenska folket sedan 15—20 år är i aftagande.

För erhållande af visshet huruvida Svenska folkets kroppsliga kraft är i sjunkande eller ej, och under förutsättning att ett sjunkande af nationens kroppskrafter icke kan undgå att förråda sig genom försämradt allmänt hälsotillstånd, vore äfven önskligt, att kunna bestämdt besvara frågorna huruvida under det sekel, som förflutit, sedan bidrag till vår medicinska statistik började samlas, *några nya sjukdomar bland folket blifvit gängse, eller de förr befintliga till utbredning och häftighet ökats.* Elhvad bidrag till dessa frågors beständare besvarande än torde stå att vinna genom en forskning i äldre handlingar, som min tid ej tillåtit, qvarstår dock alltid den störande inflytelsen af *ett* förhållande, nemligen, den under tiden så mångfaldigt ökade, läkarepersonalen och dess stegrade skicklighet och uppmärksamhet, till följe hvaraf, under folkets starkt växande förtroende för läkarekonsten, allt mer och mer *det förmärkes, som förr blef obemärkt.* Jag tillåter mig emellertid att till pröfning framställa några anmärkningar uti ifrågavarande hänseende.

Om man deraf, att sjukdomsnamnet *Skrofler* ej förekommer hos *Rosenstein*, eller i allmänhet inom vår Svenska litteratur förr än i detta århundradet, skulle vilja sluta, att denna sjukdom är för oss ny, så vederlägges detta af Skånska allmogens gamla bekantskap med denna sjukdom under namnet *»Fistelen»*. Att potatis, då den nästan uteslutande användes till föda, kan alstra eller gynna Skrofler eller åtminstone skrofelliaka åkommor, är väl både möjligt och troligt, men ej antagligt att denna skadliga egenskap, tillkommer potatis i högre grad än hvarje annat ämne, som innehåller lika litet näring och alltså behöfver i lika stor mängd förtäras, till följe hvaraf, de utan tvifvel ännu mindre närande, ämnen, som den fattige före potatisodlingen måste tillgripa, väl kunna antagas hafva i ännu större grad alstrat Skrofler eller dylikt illamående. Deremot har potatistillgången bestämdt i hög grad bidragit till ökande af den del af befolkningen, hvars hela lefnadssätt är för skrofelliakt lidande gynnsamt. Detta oagadt synas Skroflerna i Skåne, såsom ofvan anfördt är, i sednare tider hafva mildrats.

Äfven s. k. *Bleksot* hör ingalunda till för oss nya sjukdomar, fastän den förr mindre omталats, åtminstone under detta namn. Men på denna sjukdoms, i sednaste tider uppgifna, tillväxt har omisshägnelsen verkat läkarnes deråt allmännare rigtade uppmärksamhet och ökade diagnostiska färdighet, hvarförutan under Bleksotsrubriken numera indragits talrika fall, der det gamla kännetecknet, ansigtsfärgens blekhet, alldeles saknas, eller der sjukdomen förr benämndes *nervsvaghet, moderepassion* o. s. v. Om än hvad som rörande denna sjukdom blifvit meddeladt, föranleder att antaga dess oftare förekommande på sednaste tider bland unga qvinnor af allmogen, så synes mig likväl frågan, huruvida, efter en närmare vetenskaplig bestämmelse af sjukdomsnamnet, verkelig
Blek-

Bleksot på allmänna hälsotillståndet utöfvat någon större och varagtigare inslytelse ännu böra hållas öppen för ytterligare pröfning¹⁾.

Ehuru *Bränvinsnoten* (Delir. tremens, Alcoholismus chronicus) utan tvifvel är lika gammal med bränvinsmissbruket, är det dock en bedröflig sanning, att den, i det hänseende och under den tid, som här är i fråga, kan sägas vara en *ny* sjukdom för vårt land, hvilket ingalunda hedras af att hafva lemnat det rika materialet för denna sjukdoms bästa beskrifning af Prof. *Huss* och så mycket mer bör vara angeläget att undanröjda anledningarna till en så föga afundsvärd utmärkelse. På hvad ofvan blifvit yttradt om bränvinsmissbrukets närvarande ståndpunkt inom hela vårt folk torde dock kunna grundas hopp att bränvinsnoten passerat eller snart skall passera sin culmination i afseende på talrikheten.

Om i afseende på Bränvinsmissbruk otvifvelaktigt gäller, att föräldrarnes missgerningar inverkat på barnen till mehn för deras hälsotillstånd, så synes deremot jemförelsen af uppgifterna om sjukdomsförhållandet i äldre och sednare tider gifva skälig anledning till antagandet att de dyskrasiska sjukdomar, som omtalas under namnen *Skörbjugg*, *Spetälska* eller *Knölsjuka*, *Elfkartebyjsjuka* (Lepra, Elephantiasis) och *Saltfluss*, *Radesyge* eller *Bondfransoser* (Lupus, Secundär och Tertiär Vener. smitta, Mercurialsot m. m.) genom i sednare tider betydligt minskad utbredning och häftighet tvertom förlorat mycket af sin förstörande inslytelse på släktet.

Äldre tiders uppgifter om härjningarna af *Febrar*, dels under det gemensamma namnet *Brännsjuka*, dels sedermera med benämningar, än från vissa ställen (*Upsala*-, *Svartsjö*- o. s. v.), än från årstiden (*Augusti*-, *Höst*-), än från feberns art (*gastriska*, *nervösa*, *rötartade*) — äfvensom om *Blodsot* eller *Rödsot*, gifva skälig anledning till antagandet att dessa akuta sjukdomar i sednare tider snarare till utbredning och häftighet mildrats, än tvertom.

Så vidt *sjelfmordslusten*, som, enligt den ofvan lemnade Statistiken, i vårt land under sist-förlutna 100 åren betydligt stegrats, äfven kan till sjukdom hänföras, förtjenar här änteligen omnämnas, att, då *sjelfmorden i hela Sverige* under åren 1836—1850 växlat mellan *ett* på 14,400—15,180 innevånare, så hafva de under första hälften af denna tiderymd uppgått i England, utom London, till *ett* på 18,350, i Frankrike till *ett* på 12,710, i Preussen till *ett* på 9,715 innevånare, och i Danmark till *ett* på 3,533 personer öfver 10 år, samt i Norge 1826—1835 till *ett* på 10,950, 1846—1850 till *ett* på omkr. 9,160 innevånare; att då under ofvannämnda tid *sjelfmorden i Stockholm* växlat mellan *ett* på 5,390—5,900 innevånare, så hafva de under större eller mindre del af samma tid uppgått i London till *ett* på 9,270, i Paris till *ett* på 2,320 innevånare och i Köpenhamn till *ett* på 1,800 personer öfver 10 år; att då proportionen mellan *manliga* och *qvinliga* *sjelfmördare i Sverige* är 80: 20, den i Norge 1846—1850 varit 55: 20, i England är 57: 43, i Frankrike 68; 32 och i Danmark 66: 34; samt att, då i Sverige *sjelfmördare under 50 års ålder* förhålla sig till dem *öfver 50 år*, som 72: 28, så utgör detta förhållande i Frankrike 62; 38, i Belgien 59; 41 och i Danmark 62,5: 37,5²⁾. Flera omständigheter i denna jemförelse kunna tydas till stöd för bränvinsmissbrukets inslytelse på *sjelfmordens* ökning hos oss.

¹⁾ *Bleksot* är i öfrigt en sjukdom, hvars tillväxt Sverige skulle hafva gemensam med andra länder. Se *Richter Blutarmuth und Bleichsucht, die verbreitetsten Krankheiten der Jetztzeit besonders unter der Jugend.* Leipz. 1850.

²⁾ Allt enligt *Statistisk Tabellværk, Ellefte Hæfte*, ved C. J. Kayser, Köpenhamn 1847, och *Beretning om Kongeriket Norges økonom. Tilstand 1846—1850*, Christiania 1853.

